

ORD & SAG 18

ISSN 0108-8025

Udgivet af
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet
december 1998

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj

Off-set trykt i 1200 eksemplarer
på HF-trykkeriet, Aarhus Universitet

INDHOLD:

Ove Rasmussen: Beretning fra institut og ordbog	3
Har man virkelig sagt sådan? Spørgsmål og svar om jysk	5
Peter Michaelsen: Somme trak også tavl	
- om et gammelt tidsfordriv og dets navne	11
Marie Bjerrum: Kender I Pers gæs? (Spørgeside)	45
Aage Sørensen: En stå'kel. Fortælling på djurslandsmål	46

Forord

Som man vil se af indholdsfortegnelsen på forrige side, bidrager ingen af Jysk Ordbogs redaktører denne gang med artikler. Forklaringen følger næste side i Ove Rasmussens beretning om årets arbejde.

Til gengæld kan vi præsentere læserne for en spændende gæst, sognepræst Peter Michaelsen, Dronningborg, i sin fritid spilhistoriker. I en lang artikel følger han vejen bagud for hele 5 brætspil, som også i fortidens Jylland var populære tidsfordriv, bl.a. i julehelgen.

Endvidere vil man møde afdøde lokalhistoriker Aage Sørensen, Møllerup, der her – med mange års forsinkelse – debutterer som dialektforfatter. Den pågældende fortælling blev overdraget professor Skautrup i 1940, men aldrig publiceret.

Endelig retter vor københavnske kollega Marie Bjerrum en forespørgsel til læserne; og selv giver vi eksempler på det stigende antal besvarelser om jysk sprogbrug, som er en tidkrævende, men kær pligt for Jysk Ordbog.

Med den foreliggende 18. årgang af Ord & Sag vil vi – alle ordbogens medarbejdere – ønske vore læsere en god jul og et glædeligt nytår.

Red.

Ove Rasmussen:

Året, der gik

– beretning fra institut og ordbog

Instituttets arbejde har i en stor del af 1998 været koncentreret om at bringe de redigerede afsnit af Jysk Ordbog på Internettet. Det er desværre gået ud over den fortsatte redaktion af ordbogen. Der er dog redigeret knap 100 spalter, og i tilslutning hertil er der udarbejdet 8 helsideskort og 28 spaltekort. Redaktionen er nu nået til Fø-, og bogstav F vil kunne afsluttes i første halvdel af 1999.

Takket være to medarbejdere i puljejob er der udskrevet og kortlagt et stort materiale fra ordbogens spørgelistesamling til brug for den videre redaktion. Besvarelser af knap 200 spørgsmål (i gennemsnit besvaret af ca. 800 meddelere) er udskrevet, og på grundlag af dette materiale er der udarbejdet ca. 750 dialektgeografiske kort og udskrevet ca. 2.400 sedler til ordbogskartoteket. Fra trykt litteratur og indsendte manuskripter er der yderligere udskrevet ca. 1.200 sedler.

Under arbejdet med at bringe Jysk Ordbog på Internettet er vi stødt på mange vanskeligheder. Ordbogens lydskrift var en første hindring, idet nettet tidligere ikke kunne håndtere de specielle lydtegn, der indgår i skriften. Dette problem skulle nu være løst med de nyeste netbrowsere, der muliggør, at skriften kan hentes ned så at sige sammen med ordbogsteksten.

En anden betydelig vanskelighed frembød de dialektgeografiske kort, der skal ledsage ordbogsspalterne. Kortene var oprindeligt udarbejdet i sort/hvid (med skraveringer) i et ældre tegneprogram, der ikke var kompatibelt med nettet. Vi har derfor måttet anskaffe et nyt tegneprogram og sende medarbejderne på et todages kursus for at lære det nye "værktøj" at kende. En fordel er det, at vi nu kan anvende farvelægning på kortene, hvilket fremmer overskueligheden meget. En gengtning af de mere end 1.200 kort, der er udarbejdet til artikler i ord-

bogens afsnit A – F er nu påbegyndt ved medhjælp bevilget af Aarhus Universitets Forskningsfond (i det følgende AUF). Også ordbogens atlasdel (jf. Ord & Sag.17.49ff.) er i forbindelse med en grundig revision og udvidelse fremstillet i det nye tegneprogram og forsynet med detaljerede signaturforklaringer og kommentarer.

AUF har også bevilget professionel hjælp til selve arbejdet med at lægge ordbogen på Internettet, og der er nu indgået endelig aftale med UNI·C om at løse opgaven. Det er aftalt, at der udarbejdes et system, der gør det muligt ikke kun at søge en bestemt artikel, men også ud fra denne at benytte links til kortillustrationer, atlasværk, områdeforkortelser, kildeforkortelser etc. UNI·C vil tilstræbe, at disse links kan genereres automatisk, hvilket imidlertid gør det nødvendigt på nogle punkter at gennemgå de redigerede afsnit på ny for at sikre, at der fx er ensartede henvisninger til en bestemt type kort. Dette arbejde er nu påbegyndt, og bogstav A (omfattende 390 spalter, 49 helsideskort og 186 spaltekort) er revideret og afleveret til prøvekørsel på UNI·C. Vi håber, at det i løbet af 1999 vil lykkes at gøre hele afsnittet A – F tilgængeligt for offentligheden på Internettet.

Arbejdet med overspilning af båndoptagelser af danske dialekter til CD'er er ført videre af 2 studentermedhjælpere ved bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd.

Instituttet har besvaret et stigende antal forespørgsler fra såvel enkeltpersoner som institutioner og aviser. Vi finder det vigtigt, at vore samlinger udnyttes bedst muligt, når vi modtager sådanne forespørgsler – selv om besvarelsene ofte kan være tidkrævende.

Midt på året døde Jørn Rom Jensen, kort tid efter at han på ny var blevet ansat i et puljejob hos os. Takket være en omfattende arbejdsindsats fra hans side er ordbogens kildefortegnelse nu forsynet med udtømmende oplysninger om forfatternes fødselsår og hjemsted.

Ud over de ordinære driftsmidler har vi i år med tak modtaget følgende bevillinger:

Privat familiefond: kr. 95.950 til anskaffelse af 5 computere.

AUF: kr. 63.960 til gentegning af ordbogens kortbilag.

AUF: kr. 36.000 til at lægge ordbogen på Internettet.

Statens Humanistiske Forskningsråd: kr. 128.400 til kopiering af bånd til CD.

Har man virkelig sagt sådan ?

I Jyllands-Postens søndagsudgave findes en populær spalte “Sproget”, hvor redaktør Hans Jacob Nielsen besvarer spørgsmål fra bladets læsere om alskens sære ord og udtryk. Når det drejer sig om jysk, lader han i almindelighed spørgsmålet gå videre til Jysk Ordbog, og det er gennem årene blevet til en hel række svar herfra.

Vi vil gerne præsentere dialektinteresserede, som ikke lige holder Jyllands-Posten, for nogle af de besynderlige ord og vendinger, vi er blevet spurgt om. Derfor genoptrykker vi på de følgende sider – efter aftale med Hans Jacob Nielsen – nogle af vore svar fra de seneste par år.

Træfætter?

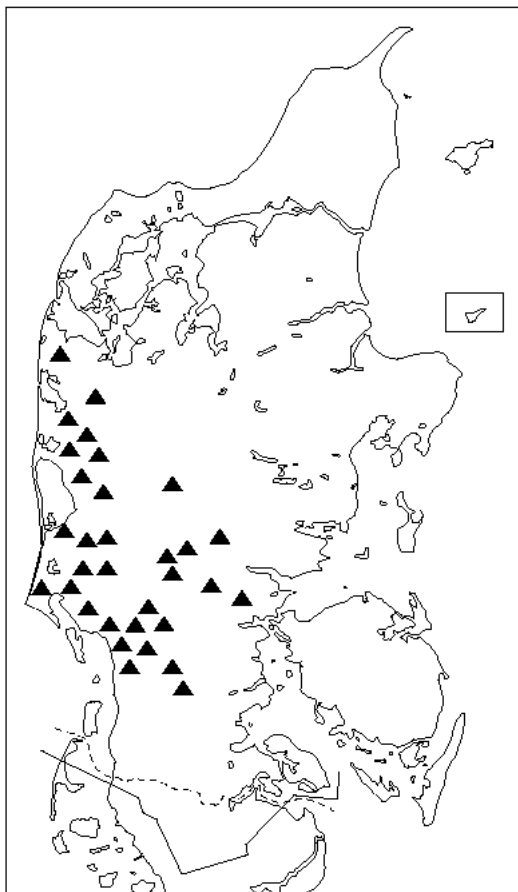
I min barndom (Vestjylland) brugte vi ordet *træfætter* om en grandfætter. Er det et lokalt dialektord, eller er det et udtryk, som kun bruges af enkelte familier?

Svar:

Træfætter er kendt i et større sydvestjysk område, som det ses af kortet på næste side; trækusine har vi mere sparsomt afhjemlet inden for samme område. Der er næppe tale om et gammelt dialektord, den ældste optegnelse, vi kender, er fra 1930.

Ordet bruges iflg. de allerfleste optegnelser om halvfætre, altså søskendebørns børn, næstsøskendebørn. Helt sporadisk bruges ordet spøgende om én, man ikke er i familie med, men nok gode venner med.

Der er formentlig tale om en lokal dannelse og ikke et indlån fra rigsmål. Ordbog over det Danske Sprog oplyser i al fald under opslagsordet *træ-*, at det især dialektalt bruges i sammensatte ord, der spøgende eller nedsættende betegner “en slags familiemedlemmer, slægtninge eller nære venner”, og ordbogen henviser til Feilbergs Ordbog over jydsk Almuesmaal. Her finder man da også ord som *træbroder*, *træsøster* (= en broder, henholdsvis søster, som hverken har fader eller moder fælles med de andre børn i huset), *træfarbroder* (= stedfaders broder), *træfaster*, *træmoster* (= stedfaders eller stedmoders søster) –

træfætter

altså i alle tilfælde betegnelser, hvor det direkte slægtskabsforhold, som sidsteledet angiver, “ikke er helt i orden”.

I jysk forekommer træ- også i sammensætninger, hvor der er andre skævheder indbygget i sammensætningen: en *træpige* er således en dreng, der gør pigearbejde, *trætyisk* betegner dårligt tysk.

Et enkelt af disse ord er også medtaget i Ordbog over det Danske Sprog. Det gælder *træbroder*, der er anvendt af Grundtvig så tidligt som i 1832. Som 9-årig kom Grundtvig i 1792 til Thyregod ved Vejle, hvor han frem til 1798 blev forberedt til optagelse i latinskolen, så det kan meget vel tænkes, at Grundtvig har bragt ordet med sig fra sit ophold i Thyregod, der ligger i den østlige

udkant af det område, hvorfra vi kender træfætter. Så måske har man allerede dengang brugt ordet træfætter om næstsøskendebarn i det sydvestlige Jylland.

I andre områder har man i øvrigt også haft spøgende betegnelser for halvfætter og halvkusine; i Sønderjylland således *kold broder* henholdsvis *kold søster*, i midtøstjysk *knæknægt* (om begge køn) og *knæsøskendebarn*, i midtvestjysk *nærling* (udtalt *nalling*) og i Thy og Vendsyssel *nærsøskendebarn*.

En volberko og en hwolbokow?

Da jeg i slutningen af trediverne var barn i Holsted mellem Kolding og Esbjerg, fandt jeg undertiden på marken en sten med hul i. Sådan en sten var et udmærket legetøj. Man kunne binde en snor i den, og så var stenen en ko, som man kunne trække lidt rundt med og måske bygge

en stald til af et par pinde. Mine forældre sagde, at det var en volberko. Hvor kommer mon det mærkelige navn fra? Kan det have noget med Valborg at gøre?

Svar:

Ordet har intet med navnet Valborg at gøre. Det er også kun syd for linjen A-A på kortet, denne lydlige forveksling kan ske, for her bliver h-stumt foran v, mens jysk jo ellers beholder udtalen hw (og nord for linjen hedder det faktisk *hwolbokow*).

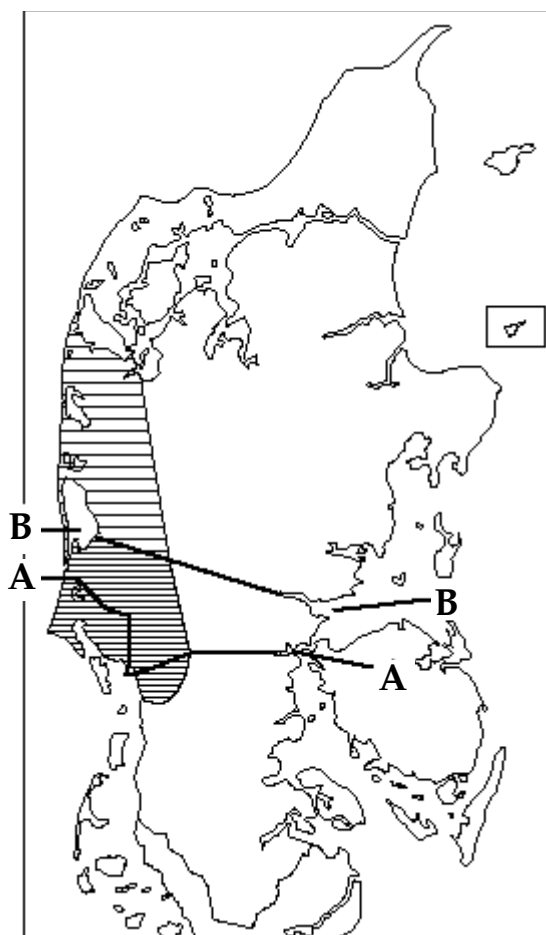
Ordets første del er substantivet *hul*, og det er jo rimeligt nok, da ordet betegner en sten med hul i (brugt som legetøjs-ko – og i gamle dage også af fiskerne langs Vesterhavet som tyngdesten i nederste reb af et fiskenet). Normalnavnet for legetøjet er da også i hele Jylland nord for linjen B-B på kortet en *hwolkow* (= hulko).

Formen *hwolbokow* er mest udbredt i Sydvestjylland (det tæt-skraverede område på kortet), men træffes dog også længere oppe langs Vestkysten (i det tyndt skraverede område) som sideform til hulko. Men hvad er det for en stavelse, *-bo*, der har sneget sig ind i formen *hwolbokow*?

Nogle har ment, at det skulle være et nedslidt “*-boret*”, men det er meningsløst. De sten, børn og fiskere gik på jagt efter, var netop ikke udborede, men havde hul fra

naturens hånd. Det er snarere et “*-båret*”, vi finder resterne af – i betydningen født, jf. gamle rigsmålsord som *fuldbåren* (om et barn: født hel og rask). I så fald betyder *hwolbo* “født med hul i”, med hul i fra starten, altså netop ikke et hul nogen har lavet.

Efterhånden er enhver forståelse af stavelsen *-bo* gået tabt, og *hwol-*

hulbårko

bo kom simpelthen til at betyde “med hul i, hullet.” Derfor kan man også finde gamle oplysninger fra Vestkysten om, at man kunne sige “*Mi sokker ær hwolbo*” (= mine sokker er hullede).

Sten med hul i var de fleste steder et populært legetøj i svundne tider, men fra det mere skovrige Østjylland kender man også pinde, træklodser, kogler o.l. anvendt som legetøjskøer. I nogle strandegne, f.eks. ved Vadehavet, brugte man til gengæld sneglehuse.

Fortæl en pisallik!

Jeg er stødt på ordet *pisallik*, som det ikke har været mig muligt at finde i ordbog eller leksikon. Er det mon et sydfynsk dialektord om små historier om livet i købstaden?

Svar:

Det er rigtigt, at *pisallik* for “anekdote, skrøne, usandsynlig historie” er (eller var) ret almindeligt kendt på Fyn. Ordet udtales med tryk på 2. stavelse: *pe¹sallik*, dvs. der kan ikke være tale om en sammensætning af *pis* (urin) og fuglenavnet *allike*. Ordet er (eller var) også kendt i jysk, men mere sporadisk: Jysk Ordbogs kartotek har 5 eks. fra Varde-Esbjerg-Ribe-området, 2 eks. fra Fredericia-Haderslev-egnen; i det øvrige Nørrejylland er ordet afhjemlet én gang fra hvert af områderne Vendsyssel, Thy, Himmerland, Skive-egnen, Midtøstjylland og Mols. I jysk ligger trykket ligeledes på 2. stavelse, og i de lydskevne former noteres denne stavelse desuden med stød: *pe¹sal¹ek*. Dog brugtes i Ribe en form med *-t-* efter *s-*: *pe¹stal¹ek* (jf. H.F. Feilbergs “Ordbog over jydsk almuesmål”).

Ordet er i jysk brugt som titel på en af K.J. Kristensens samlinger af dialektfortællinger fra Varde-egnen, nemlig: *Pesalliker* (1897). Flertalsformen her svarer til den almindelige entalsform *pesallik*. Denne bruges bl.a. på sidste side (s. 73): *de waar no en lille Stump aa en laang Pesallik*. Men i begyndelsen af første fortælling skrives: *Hvis I ejser vil press mæ, saa kan a gjaen fortæel Jer en lille Pesalliken* (s. 3), altså en sideform med *-en* tilføjet (eneste eks. på dette).

Ordets etymologi må siges at være uafklaret, skønt der foreligger to

forsøg på forklaring. Det første forsøg gøres i 1943 af Brøndum-Nielsen, der i sin faste rubrik *Vort Sprog* i *Fyns Tidende* tager *Pisallike* op til behandling d. 19/6 (s. 7). Han går ud fra Ribe-formen *pistallik* og plæderer for, at *pist-* er i familie med udråbsordet *pist* og med jysk *pisteri* (= sludder, snak, som ikke passer); *-allik* menes at være en forvansket udtale af *almanak*, der i jysk kan udtales med tryk på første stavelse: *'almanak*; at “trykke almanakker” kunne tidligere betyde at lyve. Dermed skulle *pist-* og den svækkede form af *almanak* kunne give ordet *pistallik*, hvor *-t-* stedvis er svundet, så formen er blevet *pisallik* og betydningen “skrøne, usandfærdig historie”.

Denne forklaring rummer dog flere problemer. Kan man f.eks. være sikker på, at formen med *-t-* er den oprindelige, når der kun er ét eksempel på den? Hvis ikke, er slægtskabet med *pist* jo tvivlsomt. Desuden er den forudsatte kraftige lydlige svækkelse *-manak* til *-(l)ik* nok mindre sandsynlig.

I det andet forsøg på forklaring går man da også en helt anden vej. Poul Andersen foreslår nemlig i artiklen *En Pisallike?* i *Opuscula Septentrionalia / Festskrift til Ole Widding* (1977) s. 281-286, at ordet kan være en omdannelse af *psalter* med udtalen *pe'salter*, jf. den spøgende udtale *pe'salme* af den gamle retskrivningsform *psalme*. Dermed kan *pisallik* være “en folkelig Forvridning af et højtidelig udtalt eller læst “Psaltere”, forsynet med den bedre kendte, nok lidt nedvurderende, Afledningsendelse *-ik(k)e*: Pillike, Rallike [m.fl.]” (s. 284). Poul Andersen understreger, at der ikke kan gives noget bevis for denne tolkning, men søger (s. 285) at sandsynliggøre den ved henvisning til, at *psalter* betyder “Samling af Salmer” (Davids psalter i Det gamle Testamente), i katolicismens sidste århundreder her i landet også “Rækker af korte Bønner til Maria” (jf. Ordbog over det Danske Sprog). Derfra kunne betydningen efterhånden være skredet til “(samling af) historier, anekdoter mv.”.

Dette forklarer dog ikke rigtig, hvorfor man/sproget så ikke blot har beholdt hele ordet *psalter* med den nye betydning, men har udskiftet sidste stavelse, og hvorfor denne stavelse *-ter* er udskiftet med netop endelsen *-ik*.

Måske er ordet snarere indlånt som en helhed: ord med tryk på 2. stavelse er oftest låneord, f.eks. er *be'tale*, *for'andre* og andre ord med forstavelserne *be-* og *for-* lån fra nedertysk (plattysk) i middelalderen

(hansetiden). Eller ordet kan komme fra f.eks. fransk, enten direkte eller med nedertysk som mellemstation. Brøndum-Nielsen og Poul Andersen har antagelig også undersøgt muligheden for indlån af ordet som en enhed, inden de fremsatte forklaringerne ovenfor. I hvert fald ses der ikke umiddelbart ord, der kunne være forlæg for *pisallik*, i de tyske og franske ordbøger (inkl. dialektordbøger), jeg hidtil har konsulteret. Men da ordet formentlig er lydligt stærkt ændret, kan det være vanskeligt at komme på det rigtige spor. Ømålsordbogen (på Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet), har *pisallik* afhjemlet fra fynsk og i mindre grad sjællandsk; men heller ikke på Ømålsordbogen har man et nyere bud på ordets etymologi.

Bakskuld?

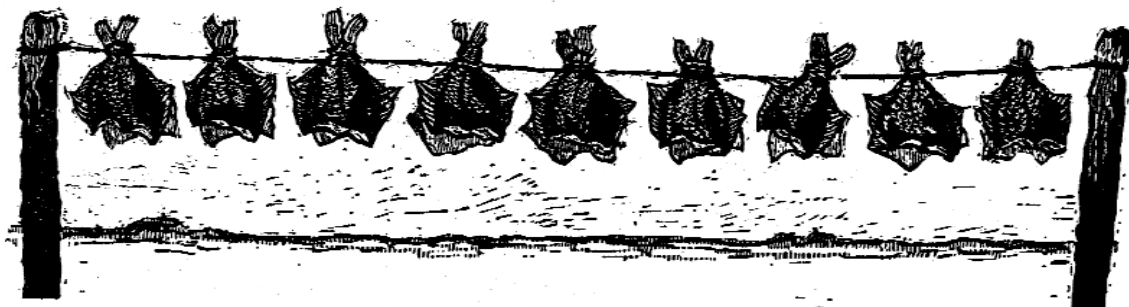
For nylig var løsningen på et ord i JP's søndagskrydsord *bakskulden*. Jeg har ikke kunnet finde ordet noget sted, end ikke i Ordbog over det Danske Sprog. Er det et dialektudtryk for tørrede jyder?

Svar:

Ordet *bakskuld* (eller bakskulde) stammer formentlig fra det hollandske *bakschol*, som betyder fisk, der er bagt (ristet) over ild. Udtrykket var kendt på Ribe-egnen allerede i 1600-tallet.

Til bakskuld anvendes mindre fladfisk – ising, rødspætte eller skrubbe – der saltes og lufttørres. Mange betragter stadig bakskuld som en delikatesse; den tørrede fisk steges i smør og serveres på rugbrød, ledsaget af øl og snaps.

Bakskuld var en gang Fanøs nationalspise. Man spiste den hver dag og i ethvert hjem. Det første man fik serveret om morgenen, var hjemmebagt rugbrød med ristet bakskuld.

Peter Michaelsen:

Somme trak også tavl

– om et gammelt tidsfordriv og dets navne

I bogen *Spredte Træk af Landbolivet, optegnede i Jysk Mundart*, Kbh. 1891, fortæller lektor ved Ranum Seminarium C.M.C. Kvolsgaard om livet, som det formede sig i Vester Han Herred cirka 30 år tidligere. Han fortæller særdeles detaljeret om skikke og traditioner i hverdagen og ved højtiderne. Også dengang knyttede der sig særlig mange traditioner til juletiden, og en af disse var, at man fordrev tiden med kortspil eller brætspil. Lillejuledag, når alle var færdige med forberedelserne til den forestående højtid, havde fået sig vasket og fået højtidsklæderne på, var tiden inde til at spille kort, f.eks. om en tallerkenfuld pebernødder. Kvolsgaard opregner omhyggeligt en snes forskellige kortspil, man brugte dengang. Derefter går han over til at beskrive brætspillene:

Såm· trak òså taw'l så'nt æn aw'tæn: hå'rtaw'l, næ'r trij' hå'rer sku fån' æn hun', go'staw'l, nær a'ten gjès sku beñ æn ræw' mø't æpo brètæn, å hèles dam' å spreñ'taw'l å så rå'taw'l; kun jèn dæ'r i fo æn ræñ'hæjst i gån', så'nt te jèn fò hwæ' træk ku sèj: "I m'in rå! a tår let fò min skå", å så ta jèn' o d'æñ ajen hans tanænær, så ku jèn wæ krå'n kå'l. (s. 109-110).

"Somme trak også tavl sådan en aften: haretavl, når tre harer skulde fange en hund, gåsetavl, når atten gæs skulde binde en ræv midt på brættet, og ellers dam og springtavl og så radtav; kunde man der i få en rendehest i gang, så at man for hvert træk kunde sige: "I min rad! jeg tager lidt for min skade," og så tage en af den andens brikker, så kunde man være stolt karl." (Kvolsgaards egen oversættelse).

Disse fem former for tavl: haretavl, gåsetavl, dam, springtavl og rad-tavl, har øjensynlig været almindelige i det vestligste Han Herred omkring 1860. I denne artikel vil jeg koncentrere mig om netop disse fem brætspil. Hvad ved vi om deres regler, historie og udbredelse? Også navnene vil jeg komme ind på; det gælder ikke mindst de forskellige danske dialekters mange synonymer for *radtavl* og den dertil hørende *rendehest*.

Radtavl eller mølle - spillets historie

Radtavl, bedre kendt under navnet *mølle*, er et meget gammelt spil. Hvor gammelt, er det vanskeligt at afgøre med sikkerhed. I standardværket om brætspillenes historie, H.J.R. Murray: *A History of Board Games other than Chess*, Oxford 1952, nævnes f.eks. (s. 26 og 44), at man har fundet spildigrammer indtegnet på tagpladerne i det ægyptiske tempel i Kurna fra midten af det 2. årtusinde f.Kr., i en 4000 år gammel bronzealdergrav i Irland, i det gamle Troja i Lilleasien, på trapperne til Akropolis i Athen, samt på en trappe på Sri Lanka, som dateres til tiden omkring Kristi fødsel.

I dag betvivler mange arkæologer, at disse spildigrammer skulle være samtidige med de monumenter, de er indridset i.¹ De ældste pålideligt daterede møllebrætter stammer fra omkring år 900 e.Kr., fundne i den rigt udstyrede norske høvdingegrav fra Gokstad ved Oslo-fjorden, i en svensk bådgrav fra Uppland, samt i Toftanes på Færøerne.²

I den indiske havneby Lothal, der havde sin blomstringstid omkring år 2.000 f.Kr., er der dog gjort et fund af gamle spillebrætter, som synes at støtte teorien om møllespillets høje alder. Det ene af de to velbevarede spillebrætter minder umiskendeligt om mølle, jf. fig. 1.

¹ Arkæologen David Brown, Oxford, giver udtryk for denne opfattelse i nogle spille-regler for mølle og vikingespillet *hnefatafl*, udarbejdet i 1980. Det samme gælder forfatteren af et to-siders ark om mølle, udgivet af Ryedale Folk Museum, York. Desværre har jeg ikke haft lejlighed til at konsultere et større hæfte om møllespillets historie: Rosemary Everett: *Merrills - The History and Rules of an Ancient Game*, Ryedale Folk Museum, 1993. Vedr. dateringsproblemer af denne art, se også artikel af Ulrich Schädler i *Board Games Studies* nr.1, Leiden 1998, s.10-25 (især note 39).

² Om brætspil i vikingetiden kan man bl.a. læse i Sigurd Grieg: *Gjermundbufunnet*, Oslo 1947, s.53-64, samt i Karsten Kjer Michaelsen, *Bræt og brik. Spil i jernalderen*, Wormianum, Højbjerg, 1992. Det færøske møllebræt beskrives i artikel af Steffen Stummann Hansen i *Hikuin* 15, 1989, s.129-146.

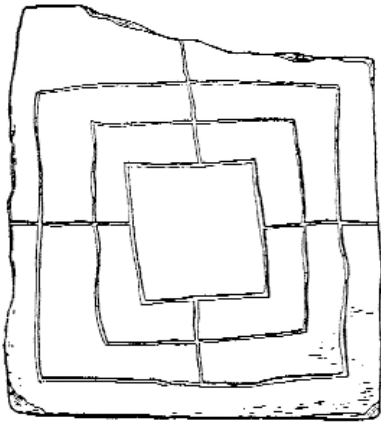

Fig.1. Et 4000 år gammelt terracotta-spillebræt fra Lothal, Indien. Fra S.R. Rao: Lothal – A Harappan Port Town, vol. II, New Delhi 1985, s. 502-510.

Møllebrætter er særdeles almindelige i fund fra den europæiske middelalder. Spillet var et "hverdagsspil". Det viser de mange spildigrammer, som er fundet indridset på brugsgenstande som borde, skamler, tøndelåg, brødspader og lignende.³

Ved udgravninger på Store Torv i Århus i sommeren 1994, fandt man ganske tæt på domkirken en brøndplanke med et ejendommeligt mønster indridset. Mønsteret er identisk med det, der almindeligvis bruges til spillet mølle, bortset fra et stjerner mønster i det midterste felt. Arkæologen Hans Skov formoder, at dette specielle mønster skyldes, at man har sammmentegnet to spil: mølle og (hvad han kalder) "tretavl". Århus-brættet er fra cirka år 1200, og Hans Skov bygger delvis sin formodning på fundet af et lettisk egetræsbræt fra samme periode. Dette har hele seks indridsede mønstre, hvoraf et minder om mønsteret fra Århus, mens de øvrige er varianter af dets midtermotiv.⁴

Fra en række middelalderlige kirker og klostre kendes sten med indridsede møllespil, ofte anbragt på utilgængelige steder. Det har næppe været menigheden eller klosterbrødrene, der har forlystet sig med disse spil, men snarere stenhuggerne og teglbrænderne. Anderledes forholder det sig sikkert med et møllespil på sædet i præstestolen i Kinsarvik kirke i Hardanger, Norge. Denne stol blev brugt af præstens familie, og spillet blev ridset ind på bænken en gang i det 17. århundrede.⁵ Også på et stolesæde i Ribe Sortebrødrekirke (Sct. Katharinæ

³ Forskellige fundsteder findes opregnet i Terningen er kastet, Bryggens Museum, Bergen 1978, s.20 f. Se desuden Kuusta Vilkinas artikel "Rikku" i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 14, 1969, s.236-237, om finske mølle- og damspil. En grundig undersøgelse af et begrænset område foreligger i Christopher McLees: Games People Played. Gaming-pieces, boards and dice from excavations in the medieval town of Trondheim, Norway, Trondheim 1990.

⁴ Hans Skov: "Tidsfordriv", Skalk 1997, nr. 2, s.29-31. Et bræt med samme mønster kendes fra Liechtenstein, se Hans Schürmann/Manfred Nüscheler: So gewinnt man Mühle, Ravensburg 1980, ill. s.6 og s.121.

⁵ Terningen er kastet, Bergen 1978, s.21.

Kirke) findes et møllespil, sandsynligvis benyttet af latinskoledrengene.⁶

De ældste kendte regler for møllespillet forekommer i den bog om brætspil, som blev samlet i 1283 på befaling af kong Alfonso X af Kastilien, Toledo og Leon. Dette pragtfulde manuskript, fyldt med farverige illustrationer, befinder sig på klosteret i Escorial i Spanien.⁷ Fornemme norditalienske og franske håndskrifter fra det 14. og 15. århundrede vidner også om, at møllespillet på den tid var et yndet tidsfordriv blandt adelen og i hofkredse. Denne popularitet blandt de øverste samfundslag bevarede spillet et stykke ind i renæssancen.

William Shakespeare nævner spillet – *nine men's morris* – i 2. akt., 1. scene af *En skærsommernatsdrøm*. På den tid tegnede man ofte møllediagrammer i græsplænerne og spillede mølle med levende brikker. Shakespeare refererer til mølle som et friluftsspil.⁸ Ved overgangen til 1700-tallet spillede man mølle i store dele af Afrika, i næsten hele Europa og i størstedelen af Asien – fra Island i vest til Japan i øst.

I modsætning til damspillet, hvis regler varierer meget fra land til land, følger man stort set de samme regler for mølle rundt omkring i

⁶ "Tidsfordriv" (note 5), s.30. Danmarks Kirker, 19.1. Ribe Amt, s.446, samt bd. 2, s.737. Tak til fru Skovholm, Dronningborg, for denne henvisning. Tilsvarende har man i korstolene i Lund fundet spillekort fra renæssancen, se Troels Troels-Lund: Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede, III, 6.udg., Kbh.1969, s.380f. I Århus Domkirke fandt man i 1924 et halvt hundrede skindbolde fastklemmt mellem muren og en minde-tavle. Boldene stammer sandsynligvis fra det 18.årh. Som i Ribe er det formodentlig latinskoledrengene, der har været på spil, jf. Johan Benders kronik i Jyllands-Posten 7. november 1998, 1.sekt., s.11.

⁷ Alfonso-håndskriftet beskriver en møllevariant, spillet med terninger, se R.C. Bell: Board and Table Games from Many Civilizations, rev.ed., New York 1979, s.94. Flere af de gamle illustrationer findes reproduceret i Frederic V. Grunfeld et al., Spil og lege fra hele verden, Lademann, Kbh. 1976, samt i Joachim Petzold, Schach: Eine Kulturgeschichte, Leipzig 1986. Håndskriftet er genudgivet to gange i dette årh., af Arnald Steiger, Alfonso el Sabio - libros de acedrex, dados e tablas, Genève/Zürich/Erlenbach 1941, og af P.G. Morencos, Libro de ajedrez, dados y tablas de Alfonso X el Sabio, Madrid 1977.

⁸ I det 17. årh. var det populært at spille dam og skak med personer som brikker. Denne skik beskrives i Georg Philip Harsdörffer: Delitiae philosophiae et mathematicae, Der philosophischen und mathematischen Erquickstunden, Nürnberg 1653, s.405. Citeret i A. van der Stoep: A History of Draughts, Rockanje 1984, s.120-121.

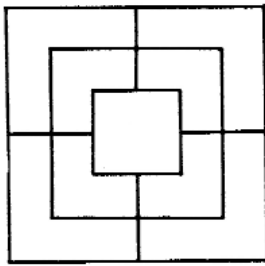

fig. 2 a

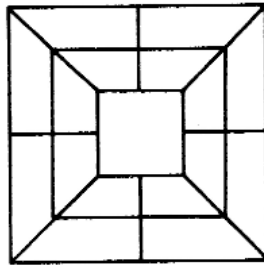

fig. 2 b

verden. Den almindeligste variant spilles på bræt *a* i figur 2, med 9 brikker til hver spiller.⁹ Fra omkring 1400 begyndte man også at spille mølle på bræt *b*, hvor diagonalerne var indtegnet. På dette bræt har hver spiller 9–12 brikker (oftest det sidste).

På bræt *c* spillede man en møllevariant med 5 eller 6 brikker. Spillet var populært i Frankrig, England og Italien i middelalderen, men gik af mode før 1600. Når man fik dannet en mølle, måtte man tage en hvilken som helst af modspillerens brikker. Bortset fra dette var reglerne de samme som for almindelig mølle. Denne variant har muligvis været dyrket enkelte steder herhjemme så sent som i dette århundrede. I en optegnelse fra Møn hedder det således: "Et andet Spil blev kaldt "Ira" [dvs. 'i-rad], men her så Figuren sådan ud: [tegning] Her var den vindende [den] som først fik tre Tal i Række, et på hvert Hjørne og et i midterste Skæringspunkt, enten i yderste eller inderste Kvadrat."¹⁰ Hvis denne beskrivelse er korrekt, har man her brugt bræt *c* til en form for tretavl / trip-trap-træsko (se nedenfor).

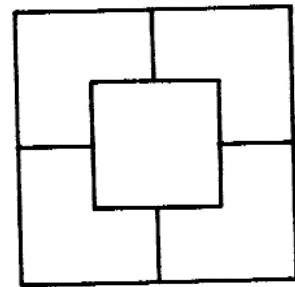

fig. 2 c

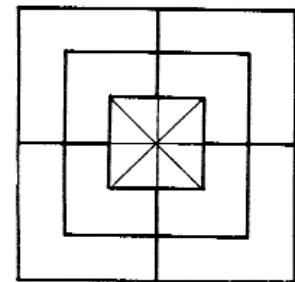

fig. 2 d

Det sidste bræt *d* er det formodede kombinerede mølle- og tretavlsbræt, kendt bl.a. fra Århus.

⁹ Der kendes også varianter hertil, spillet med 2x8 eller 2x10 brikker, samt varianter med afvigende regler, såsom det armeniske Res, se Heinz Machatscheck: Zug um Zug, Verlag Neues Leben, Berlin 1972, s. 144f.

¹⁰ Dansk Folkemindesamlings arkiver 1906/35.

Møllespillets navne i Danmark

Slår man op i Salmonsens Leksikon for at finde ordet *mølle* i betydningen et spil, skal man ikke lede under M, men under T, nærmere bestemt under ordet *tavl*. I denne artikel af Fr. Knudsen finder man udelukkende møllespillet beskrevet: mølle nævnes som et andet navn for *tavl*. Jeg tror, man kan udlede mindst to ting af dette forhold: dels, at ordet *mølle* har været længe om at slå igennem som det rigsdanske navn for spillet, dels at spillet i nogen grad har fortrængt de øvrige *tavls*pil, indtil det til sidst er blevet identificeret med betegnelsen *tavl* – og omvendt.

Hos Kvolsgaard finder vi ordet *tavl* i en anden, mere omfattende betydning: som en samlebetegnelse for brætspil som dem, der behandles i nærværende artikel. Ifølge ODS¹¹ betegner ordet almindeligvis *mølle* + *dam*, hvorimod det tidligere også brugtes om "hund efter hare" og andre brætspil. Via det norrøne *tafl* har ordet *tavl* rødder tilbage til det latinske *tabula*, der hos romerne betegnede flere forskellige slags brætspil.¹² *Tavl* betegnede oprindeligt ikke alene spillet, men også såvel spillebrikker som spillebræt.

Til substantivet *tavl* knytter sig især følgende verber: *drage*, *trække*, *lege* og *spille*. De to førstnævnte forenes direkte med ordet *tavl* i sammensatte substantiver som *dragetavl* og *trækketavl*. Allerede i Poul Jensen Colding: *Etymologicum Latinum*, Rostock 1622, forekommer ordet *dragtaul* sammen med *ludus tesserarius* og *bretpil*, og i følgende forklaring til *Scrupus*: bricker paa *bretpill* oc folck paa *skack taffel* eller *drage taffel*.¹³

Ordet *dragetavl* findes bevaret i to danske dialekter, langelandsk og bornholmsk. På Langeland betegner *drejetavle* møllespillet, mens

¹¹ Ordbog over det Danske Sprog, I-XXVIII, 1919-1956.

¹² Ordet blev tidligt lånt videre fra urnordisk til samisk, se Nils Keyland: "Dablot prejjesne och dablot duoljesne", *Etnologiska Studier*, Stockholm 1921, s.35-47, især s.35. De forskellige norrøne *tafl*-spil skildres af Odd Einar Haugen i "Brettspel i nordisk mellemalder", *Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen*, 1983. Se også Anne Holtsmarks artikel "Brettspill" i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder I*, Kbh.1957, s.223-226.

¹³ Otto Kalkar: *Ordbog over det ældre danske Sprog (1300-1700)*, bd.1, Kbh. 1881-85, s.377.

det bornholmske *drataula* kan betegne både dam og mølle.¹⁴ Tilsvarende har ØMO¹⁵ vendingen "drage tavl på et bræt" afhjemlet fra Midtsjælland.

Det ældre "drage tavl" er overalt blevet afløst af "trække tavl". Undertiden er de to ord tilsammen blevet til navn på spillet: "de spillede trækketavl på et bræt" (Horns Herred, Sjælland), "[irad og arad] forekommer i et Spil som hed trække Tavle" (Lolland), "trække tavl – det var det Spil, der var på den anden Side af Dam-Spillebrættet" (Nordøstfyn), "de var dybt inde i deres trækketavl" (Vendsyssel). Ordet *trekketavle* blev også anvendt om møllespillet blandt almuen i Vest-Norge.¹⁶

Et andet gammelt dansk navn for mølle var *radtaavl*. Dette ord forekommer i VSO¹⁷, som jævnfører det med *dragtaavl* og *taavl*. I modsætning til *trækketavl* og *taavl*, referer *radtaavl* så godt som udelukkende til møllespillet. I enkelte tilfælde bruges det dog muligvis som synonym for spillet *trip-trap-træsko*, hvor det også gælder om at få tre brikker i *rad*.

Som det fremgår af fig. 3 (grundlag af spørgelistebesvarelser til JO¹⁸ fra omkring 1970) er ordet *radtaavl* (udtalt *råtawl*, *rååtawl* og lign.) tæt afhjemlet i Vendsyssel, Han Herred og Nordvest-

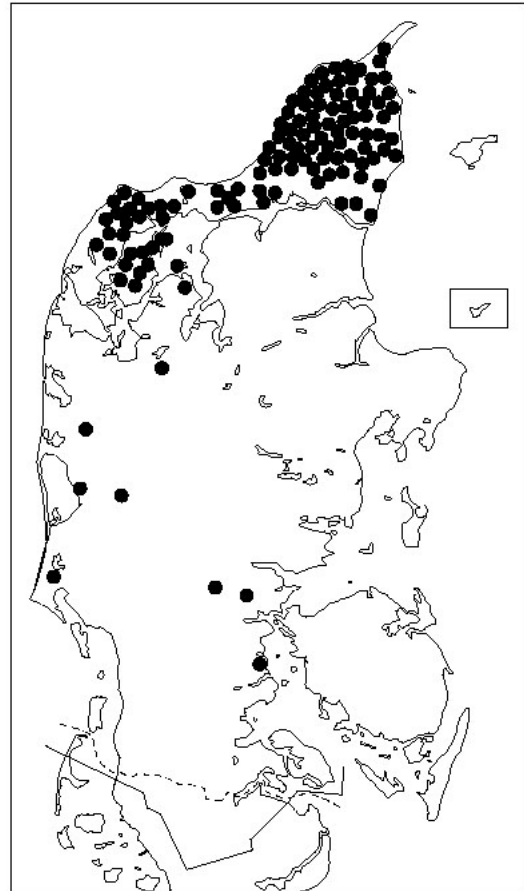

fig. 3

14 L. Gotfredsen: Langelandsk Ordbog, 1972-73, bd. I, s.170. J.C.S. Espersen, Bornholmsk Ordbog, 1908, s. 51. På Bornholm kendes også betegnelserne *damm* og *møllertawla* iflg. de bornholmske samlinger på Institut for Dansk Dialektforskning.

15 Ømålsordbogen – såvel de hidtil udgivne bd. 1-4, Kbh. 1992-1998, som ordbogens seddelsamlinger. Hvor der i det efterfølgende meddeles dialektbetegnelser fra ømålene, er kilden overalt ØMO, medmindre andet udtrykkeligt anføres.

16 Sigmund Grieg (se note 2) s. 59.

17 Videnskabernes Selskabs Ordbog, I-VIII, Kbh. 1793-1905.

18 Jysk Ordbog, endnu upubliceret, men med manuskript A-F samt seddel- og spørgelistesamlinger anlagt på den fortsatte redaktion. Hvor der i det efterfølgende meddeles dialektbetegnelser fra Jylland, er kilden overalt JO, medmindre andet udtrykkeligt anføres.

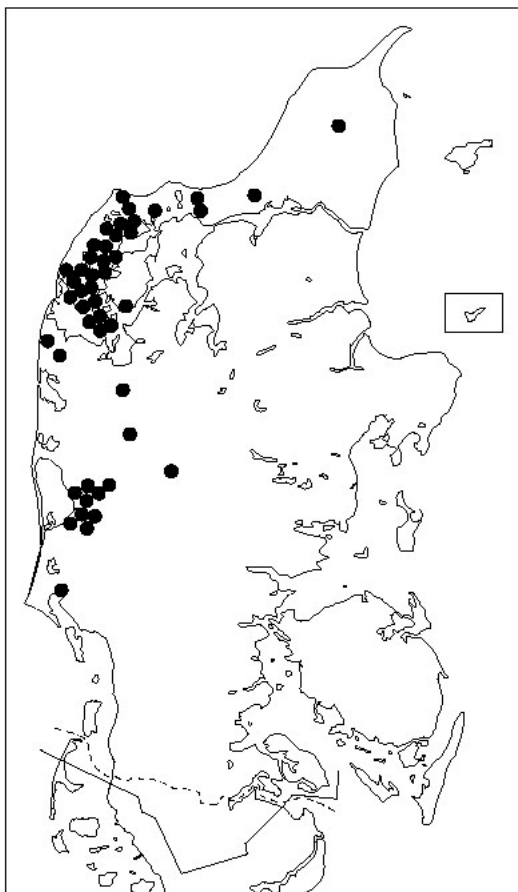

fig. 4

Udtrykket *drage i rad* forekommer allerede i VSO (i artiklen *Svikmølle*, under betydning 1). I artiklen *Rendehest* (betydning 5) hedder det *trække af rad* og *i rad*.

I flere egne af landet brugte man at sige: "i min rad", når man dannede en række på tre brikker, og "af min rad", når man åbnede den igen, jfr. citatet fra Kvolsgaard først i artiklen. Denne skik var almindelig fra Vendsyssel ned over Vestjylland til Esbjergkanten, samt i trekanten Horsens–Silkeborg–Århus, jf. fig. 5. Flere

jylland (i Nordthy dog ved siden af *rad(e)*, jf. nedenfor). Mere sporadisk er ordet opgivet i det øvrige Vestjylland. Fra ømålsområdet er det ikke bevidnet.¹⁹

Betegnelsen *rad(e)* – udtalt *rå(e)* – er almindelig i Thy, jf. fig. 4. I Sydthy dominerer dette ord fuldstændig, i Nordthy anvendes det side om side med *radtav* (se ovenfor). I Vestjylland forekommer ordet spredt fra Limfjorden ned til Esbjerg-egnen. Også på Falster kaldte man spillet *rad* eller *trække rad*. På Møn hed det 'i-rad (udtalt ud i ét, med tryk på første stavelse) eller *trække tavle med 'i-rad*. Tre brikker på række hed en 'i-rad på Falster.

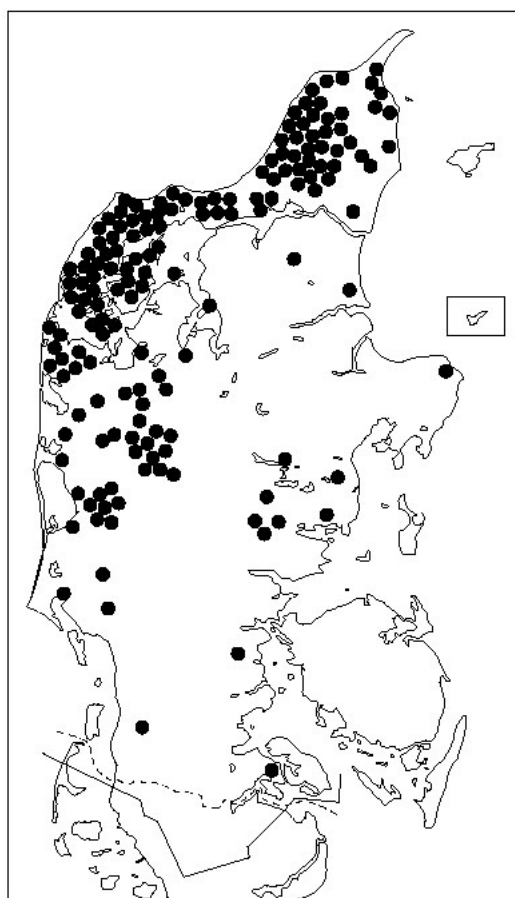

fig. 5

¹⁹ Dog kendes en æske med spillebrikker (før 1850?) fra Nordfyn, med påtegningen "radtav" på bunden, jf. Dansk Folke-mindesamling nr.1100/1938.

steder i Vestjylland blev *a mi råde* og *i mi råde* et andet navn for selve spillet (jf. det mønske spilnavn *irad*). På Lolland, Falster og Møn samt et par steder i Vest- og Nordvestsjælland kendte man ligeledes vendingen "trække i rad og af rad".

Flere steder i Østjylland, hvor man ikke har kendt vendingen "af min rad og i min rad", har man alligevel brugt udtrykket at *trække i række* eller *trække i rad*, og betegnet spillet som *tre række spil* eller *rækkespil*.²⁰

Et særligt udtryk om raden, at den kunne være spændt eller opspændt, kendes kun fra Møn. Dette svarer nøje til islandsk terminologi, hvori indgik verberne *að spennna* og *að spennna upp* om møllen (raden) i mylna, møllespillet.²¹

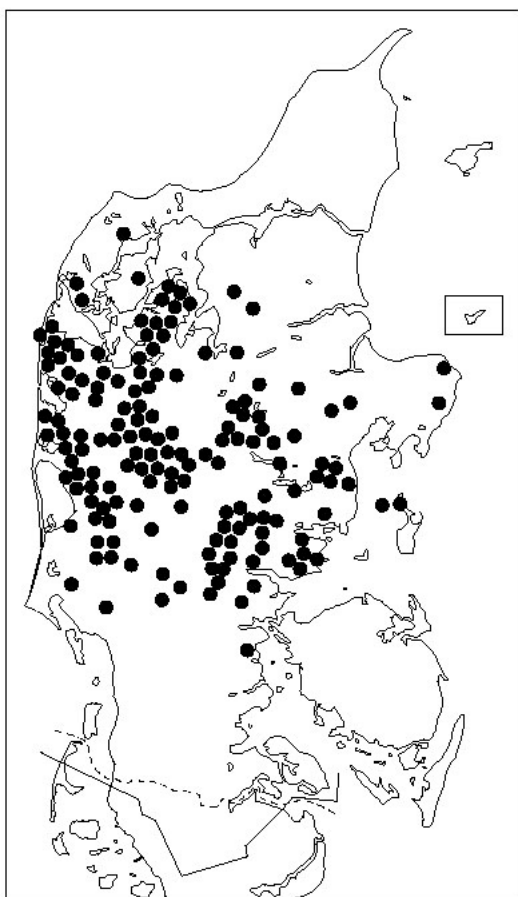

fig. 6

Et andet almindeligt navn for mølle var *nitavl* – i et område af Nordvestjylland udtalt *niktavl*. I Jylland hører dette ord først og fremmest hjemme i Vestjylland, i et område, der strækker sig fra Limfjorden i nord og ned syd for Ringkøbing Fjord. Ordets udbredelsesområde omfatter dog også Midtjylland, og i Østjylland området mellem Kolding Fjord og Århus, jf. fig. 6. Fra øerne har vi kun to oplysninger om brugen af ordet. På Møn sagde man *nitavle*; her blev spillet også kaldt *radhest*. Ved Kalundborg på Vestsjælland sagde man *nitavl* og talte desuden om *at trække tavl*.

Ordet *nitavl* forekommer ikke i de ældre ordbøger, men er utvivlsomt meget gammelt. På en række

²⁰ Bl.a. i Ø. Tørslev nordøst for Randers, hvor spillet hed *nitavl*, iflg. meddelelse fra overlærer Marie Langbo.

²¹ Også i formen *spana/spana upp*, se W. Fiske: *Chess on Iceland*, Firenze 1905, s.139 ff., som bygger på Olafur Davidsson: *Islenzkar Skemtanir*, København 1888-92.

sprog forekommer kombinationen af tallet *ni* og navnet for spillebrikken, -brættet. Som eksempel kan nævnes det nederlandske *negenspel* ("nispil"), anvendt parallelt med ordet '*t molenspel* ("møllespillet") i bogen *Diverse Dambordspelen* af F.C. Hemmes, Gouda 1911. To beslægtede navne, *negenstek* og *negenstrik*, kan spores tilbage til ca. 1400, første gang afhjemlet i formen *neghensticken* i en retsforordning for byen Grootebroek.²²

Tilsvarende tyske navne for spillet er *neiündenstein* og *neuntemal*, første gang bevidnet i henholdsvis 1529 og 1606. Disse navne er stadig i brug i Tyskland, Alsace og den tysktalende del af Schweiz, side om side med navnet *Mühle* ("mølle").²³ I England har man siden Shakespeares tid brugt navnet *nine men's morris* om møllespillet, og tilsvarende *three men's morris* om det beslægtede spil med 2x3 brikker på et bræt med ni felter eller punkter – det spil, som herhjemme er bedst kendt under navnet *trip-trap-træsko* (se nedenfor).

Thomas Hyde oplyser 1694, at det nederlandske ord for det lille spil var *driesticken*.²⁴ På spansk (kastiliansk) var de tilsvarende betegnelser *alquerque de tres* og *alquerque de nuevo*, anvendt bl.a. i det ovenfor nævnte pragtværk, udarbejdet i år 1283 i Sevilla for kong Alfonso. I sin doktorafhandling om ordet *dams* oprindelse følger Arie van der Stoep den italienske filolog Alberto Zambonis teori om, at et kastiliansk *querque* med den foranstillede arabiske artikel al skulle gå tilbage til lat. *calcul(us)* med betydningen "skive", "brik".

To sjældne navne for møllespillet er *nirad* og *rendetavl*. Det første er afhjemlet fra Sydfyn, hvor man også kaldte det *rad* eller *mølle*, og det andet fra Thy, hvor man også sagde *rååtavl* (radtavl). I det sidstnævnte tilfælde er det spilpositionen *rendehest*, som er blevet overført til spillets navn. I Ods Herred, Nordvestsjælland, kaldte man spillet *rad*

²² Se A. van der Stoep: *A History of Draughts*, Rockanje 1984, s.115, og samme: *Over de Herkomst van het Woord Damspel*, Rockanje 1997, s.46f og 150f.

²³ Jakob Köbel: *Eyn Neüwe Gedicht*, Oppenheim ca. 1529 (iflg. Manfred Zollinger: *Bibliographie der Spielbücher des 15. bis 18. Jahrhunderts*. Erster Band, No. 639, Stuttgart 1996); Michael Goldast, *Alamannicarum rerum Scriptores*, Frankfurt 1606, på en liste over "Ludis pueris permissi": spil, tilladt for børn. E. Martin/H. Lienhart: *Wörterbuch der Elsässischen Mundarten*, Strassburg 1897, bd. II, s.600; *Schweizerisches Idiotikon*, bd. 10, sp.151; bd. II, sp.864/865. Jeg er dr. Manfred Zollinger, Institut für Spielforschung und Spielpädagogik, Salzburg, tak skyldig for disse henvisninger.

²⁴ Iflg. H.J.R.Murray: *A History of Board Games*, Oxford 1952, s.39.

og *rendehest*. Der findes fra Jylland og øerne kun ganske få afhjemlinger af ordet *mølletavl*, men på Bornholm kunne man sige *mølletawla* om spillet, og det gjaldt her om at få *mølla*, "tre knapper i rad".²⁵

Det i dag mest udbredte navn for spillet er, som bekendt, *mølle* eller *møllespil*. Ordet er formodentlig fuldstændig dominerende på øerne, og det samme gælder efterhånden også for Jyllands vedkommende. Hvis vi ser på fig. 7, falder det straks i øjnene, at der kun er ganske enkelte belæg for *møllespil* nord for Limfjorden (hvor ordene *radtavl* og *rad(e)* som nævnt var fremherskende). Omvendt er *mølle* og *møllespil* helt dominerende syd for Kongeåen. Den mest nærliggende forklaring er vel den, at navnet *mølle* som spilbetegnelse har bredt sig op gennem Jylland syd fra. Efter først at have fortrængt den oprindelige sønderjyske betegnelse, var det omkring 1970 ved at fortrænge betegnelsen *nitavl* i de forskellige øst- og vestjyske dialekter, men havde endnu ikke passeret den barriere mod nord, som Limfjorden udgjorde.

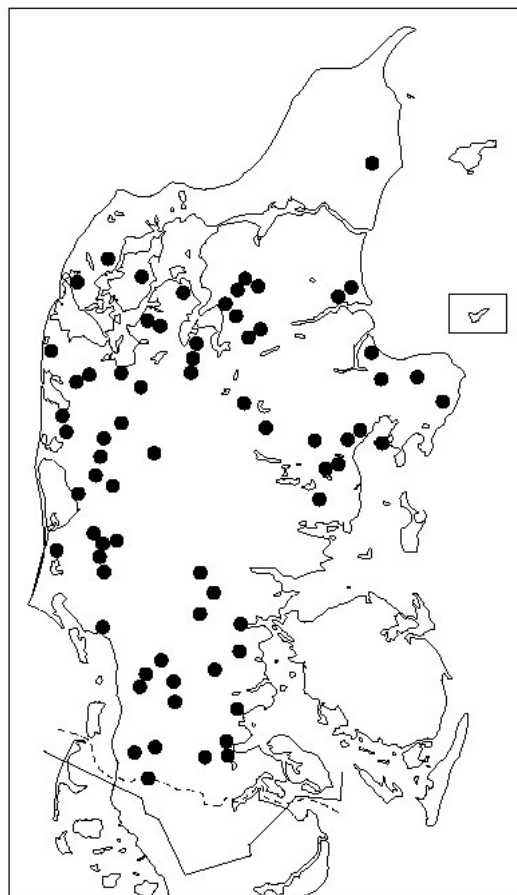

fig. 7

Ordet *mølle* (om spillet) er formodentlig kommet til Danmark fra Tyskland engang i det 17. århundrede. Iflg. VSO kendes det fra ca. 1700: "Et Spil, som hos os er mere bekiendt under navn af Radtavl eller Tavl". Ifølge brætspilshistorikeren R.C.B. Jansen, Amsterdam, nævnes ordet *meulenspel* så tidligt som i midten af det 16. århundrede. Det forekommer i en højst bemærkelsesværdig tekst, som giver et enestående indblik i møllespillets terminologi i Nederlandene på den tid.

En snes år før latinskoledrengene i Ribe indridsede møllespil i domkirkens korstole (se denne artikels start), gav Jacob Pietersen, rek-

²⁵ P.K. Stibolt: Udkast til en Bornholmsk Fraseologi, Kbh. 1953 (IDD's manuskriptsamling, acc.nr.316).

tor for latinskolen i Breda (Holland) 1536-1543, en detaljeret beskrivelse af møllespillet i sine *Colloquia*. I en af disse "samtaler" lader han Erasmus og Gasper spille mølle, og gengiver deres diskussion under spillet både på latin og på nederlandsk. Det fremgår allerede af Erasmus' første udsagn, at spillets egentlige navn var *negenstecken*: "Laet ons proeven wie beter can negen-stecke". Derimod hedder tre brikker på række "een *meulen*", et udtryk, som efterhånden er blevet overført til selve spillet.²⁶

En anden af Bredas indbyggere, J.L. Vives, udgav i 1538 en lærebog i latin, i hvilken han lod børn spille brætspil.²⁷ Disse spillede dog et andet spil: *morellen* (med 2x12 brikker) se fig. 12b. Dette ord anvendtes også om møllespillet og andre spil. Ordet går tilbage til det latinske *marrus* (= skive, brik), som igen afledes af den præ-latinske stamme **marr* eller **mora*.²⁸ Fra latin er ordet overgået til de romanske sprog: spansk *marro*, italiensk *marella*, fransk *merelles*. Fra romansk er ordet lånt videre til de vestgermanske sprog: nederlandsk *marellen* og engelsk *merels* og *nine men's morris*.

De forskellige germanske og romanske sprog er gået vidt forskellige veje med hensyn til benævnelsen af møllespillet. Dog følges i hvert fald fransk, tysk og italiensk på et tidligt tidspunkt, hvad angår rækken på tre brikker. Denne kaldes i 1644 *un moulin* på fransk, *eine mühle* på tysk, og *uno molino* på italiensk.²⁹ Det er ikke lykkedes mig at finde noget entydigt svar på spørgsmålet om, hvorfor man kaldte tre brikker på række en *mølle*. Med hensyn til spilnavnets etymologi har bl.a. møllehjulet, møllestenen og vindmøllens vinger været nævnt.³⁰ Men spillets navn kan også hænge sammen med den særlige spilposition eller -figur, som på dansk er almindeligt kendt under navnet "svikmølle".

²⁶ Jacob Pietersens *Colloquia* blev skrevet under pseudonym. De findes bevaret i Sebaldo Heyden: *Formulae puerilium colloquiorum 1610 cum colloquiis Jacobi Zovitii*. [U.B. Utrecht]. Jeg skylder Rob Jansen tak for tilsendte afskrifter af denne og andre gamle tekster. Se også Rob Jansen: "1538-1588 Een tijdvak zonder 'scherpe regels'?", "Hoofdljn" nr. 48, Amsterdam 1996, s.26-27.

²⁷ J.L.Vives: *Exercitatio Lingua Latinae*, 1538.

²⁸ Alberto Zamboni, i "Studie linguistici Friulani" III, 1973, s.44-47.

²⁹ Dette udleder jeg af betegnelserne for "svikmølle" i Nathanael Duez: *Nova Nomenclatura Quatuor Linguarum, Gallico, Germanico, Italico, Latino*. Editio secunda, Lugd.Bat. 1644.

³⁰ F.eks. i Erwin Glonnegger: *Das Spiele-Buch*, Ravensburg 1988, s.162.

Svikmølle, kørerad, rendehest og andre heste

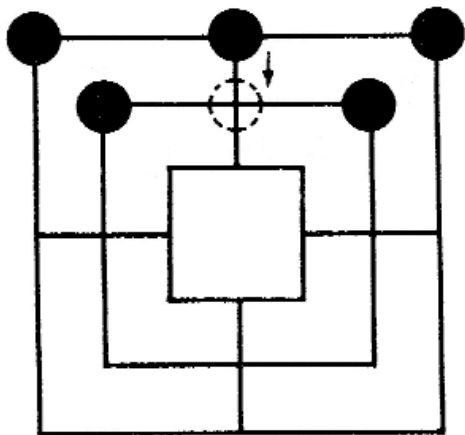

fig. 8

Overalt, hvor man bruger navnet *mølle* om spillet, kaldes den velkendte position i fig. 8 en *svikmølle*. Ved at flytte en brik frem og tilbage mellem to parallelle møller, kan man i hvert træk danne en ny mølle og derved erobre en af modspillerens brikker. I den ældste udførlige beskrivelse af møllespillets regler her i landet benyttes dog betegnelsen *rendemølle*.³¹

Der findes imidlertid en række andre danske betegnelser for denne hyppigt forekommende situation i spillet. I Vendsyssel (med Læsø) er ordet *rendehest* ret tæt belagt. Derudover forekommer enkeltbelæg fra Han Herred, Nordthy, samt endelig Nordøst-Djursland. På øerne er der enkeltbelæg for ordet fra Møn, Kalundborg-egnen og Ods Herred i Nordvestsjælland. Det sidstnævnte sted kaldte man rendehesten *rad* og *rende* eller *rad* og *rendehest*, hvilket også betegnede selve spillet.

To steder i det nordvestlige Vendsyssel har man brugt navnet *radhest* (udtalt *råhest*). Dette navn brugtes også på Møn i spillet *nitavle* eller som et andet navn for *trække tavle*. På Falster, hvor spillet hed *rad*, kaldte man ligeledes rendehesten *radhest*. Her gjaldt det om at *binde* radhesten. Det samme verbum, *binda*, brugte man på Island i forbindelse med ordet for svikmølle: *svikamylna*. Man kendte også på islandsk ordet *rennihestur* om en lignende figur i spillet *mylna*.³² Det er nærliggende at tænke sig, at det islandske *binda* oprindeligt har været knyttet til rendehesten.

På Møn brugte man også betegnelsen *kørehest*. Fra Thy kendes et belæg for ordet *hvegehest*, og dette synes at have været den almindeligste betegnelse på Mors. En hvegehest er en hest, der slår med hovedet fra den ene side til den anden.³³

³¹ Spillebog for Børn, Kbh. 1853, s.36f. Anna Erslev: Illustreret Legebog, Kbh. 1904, s.134, bruger den sjældne form *svipmølle*, se også ODS. De tilsvarende norske betegnelser er *rennemølle* og *svekkmølle*, iflg. Setelarkivet til Norsk Ordbok.

³² W. Fiske (note 21) s.139-141.

³³ Se bl.a. Jens Lund: Morsingmålets lyd- og formlære, s.225. Jens Lund formoder, at hvegehesten har sit navn fra en i samme bog omtalt hveghors.

I den nordvestlige del af Jylland brugte man en anden betegnelse: *kørerad* (udtalt *kyerråå*). Dette ord er afhjemlet flere steder i Thy, samt fra området mellem Limfjorden og Ringkøbing fjord. Fra Holstebro-egnen kendes ordet *kørerække*. Vi ved ikke, hvad man har kaldt svikmøllen i de øvrige dele af Jylland, hvor ordet *nitavl* har været fremherskende, men jeg har fået en enkelt meddelelse om *kørerække* fra egnen nordøst for Randers.³⁴

På Mors brugte man mere sjældent ordet *springrad*. Fra Thy kendes et enkelt belæg for *løberad*. Endelig kaldte man på Langeland svikmøllen i *drejetavle* en *skubberad*.³⁵

Ordene *svikmølle* og *rendehest* nævnes begge i VSO: "1) I Drage-tavl (T. das Mühlenspiel): den Stilling af Brikkerne, naar en af de spillende med hvert Træk kan drage i Rad. Den egentlige danske (i Sjælland almindelige) benævnelse er: en Rendehest. Jfr. Ty. Zwickmühle. ... 2) Figurligen: Udflugter, Paaskud. Han har altid en Svikmølle: Han veed at sno sig fra Sagen."

I sidstnævnte overførte betydning forekommer ordet første gang på dansk i Peder Syvs ordsprogssamling fra slutningen af det 17. århundrede.³⁶ Svikmølle som billedligt udtryk for f.eks. "ondartet vekselvirkning" har også vundet indpas i egne, hvor man i spillet taler om rendehest, f.eks. i Vendsyssel. Her er det bedre at "have rendehesten", for det betyder, at man lægger penge op eller trækker renter.

Spilbegreberne svikmølle og rendehest samordnes i ODS og i Salmonsens³⁷ på den måde, at *rendehest* betegner brikken, der bevæger sig frem og tilbage i en *svikmølle*. En sådan systematisering forekommer ikke i de bevarede dialektudsagn om ordene. På Island derimod, hvor betegnelserne *svikamylna* og *rennihestur* har været anvendt fra i hvert fald det tidlige 18. århundrede, har man forsøgt at definere de to begreber i forhold til hinanden.³⁸

Etymologien for ordet *svikmølle* er omstridt – i hvert fald står der ét i danske og noget andet i tyske ordbøger. ODS meddeler, at ordet kommer af nedertysk *zwickmöhl* (= forlegenhed, knibe), højtysk *zwickmühle*. Ordets første led skulle høre til tysk *zwicken* (= klemme, pine,

³⁴ Meddelt af Marie Langbo, Dronningborg. Niels og Marie Langbos meddelelser om nitavl og kørerække skærpede i høj grad min interesse for de gamle brætspilsnavne.

³⁵ L. Gotfredsen (note 14) s.170.

³⁶ Peder Syv: Almindelige Danske Ordsproge. II. Kbh. 1688 s.273.

³⁷ Salmonsens Konversations Leksikon, I-XXV, Kbh. 1915-1928.

³⁸ W. Fiske (note 21) s.138-141.

plage). I to tyske etymologiske ordbøger står der derimod, at det første led formodentlig har udviklet sig af *zwie*, under indflydelse af ordet *fickmühle* med samme betydning, til *zwickmühle*. Begge ord optræder først i overført betydning, *zwickmühle* tilfældigvis lidt tidligere bevidnet (1472) end det andet ord, om en dobbelt udvej i en politisk situation ("tvemølle"). Martin Luther bruger adskillige steder i sine skrifter ordet *zwickmühle* i denne betydning (og et enkelt sted også i betydningen "to muligheder uden udvej").³⁹ Spørgsmålet er så, om ordet allerede da er udsprunget af et spil – et spørgsmål, der sandsynligvis bør besvares bekræftende.⁴⁰

Som spilbetegnelse optræder *fickmül* første gang, side om side med *neuntenstein*, i Johann Fischarts oversættelse fra 1575 af Rabelais' Gargantua. I 1644 nævner Nathanael Duez både *fickmühle* og *zwickmühle* i sin firsprogede ordbog (jf. note 29). På fransk, tysk, italiensk og latin hedder en svikmølle på den tid henholdsvis "moulin allant et venant", "fick-oder zwickmühle", "molino doppio" og "duplex mola."

Den ældst bevidnede svikmøllebetegnelse, som med sikkerhed er forbundet med et spil, er det nederlandske *rosmeulen*, som forekommer i Jacob Pietersens ovenfor omtalte *Colloquia* fra ca. 1550. *Ros* betyder "hest", og det er her nærliggende at tænke på den hestedrevne mølle. I Holland var rendehesten og møllen altså sprogligt set forenede på dette tidlige tidspunkt.

Et tilsvarende fænomen kendes fra Italien, hvor *filo-mulino* betegnede svikmølle-situationen, men lejlighedsvis fik en udvidet betydning som navn på selve møllespillet. *Mulino* el. *molino* betyder "mølle", men *mulino* kan også betyde "et lille muldyr". Fiske nævner en beslægtet møllespilsbetegnelse *scaricalasino*, som bogstaveligt betyder at "aflaste æslet", og tilføjer, at æsler og muldyr var de mest anvendte lastdyr, når kornet skulle fragtes til møllen.⁴¹

Det kan tilføjes, at man i England, industrialismens moderland, brugte ordet *running Jenny* om svikmøllen – i hvert fald i Yorkshire.⁴²

³⁹ Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, 16, Leipzig 1914, s.1122-23.

⁴⁰ Se Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, Berlin u. Stuttgart, 1997, samt Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache bei Friedrich Kluge, 21.udg., Berlin og New York 1975.

⁴¹ W. Fiske (note 21) s.106.

⁴² H.J.R. Murray (værket nævnt i artiklens start) s. 45.

Måske har navnet på spindemaskinen afløst et tidligere navn som f.eks. "running horse" eller "running mill".

Trip-Trap-Træsko

Som overgang til afsnittet om *haretavl* skal spillet *trip-trap-træsko* kort beskrives.

Dette enkle spil var populært i Romerriget. Ovid omtaler det i *El-skovskunsten og Tristia*⁴³, og romerske soldater bragte spillet med sig rundt i hele imperiet. De har bl.a. efterladt sig spildigrammer i Köln og i Antonia-borgen i Jerusalem.⁴⁴ Den mest populære variant dengang var det såkaldte "hjul"- eller "kreds-møllespil", se *a* i nedenstående fig. 9. Figuren viser i øvrigt et udvalg af de brættyper, der har været anvendt til dette spil.

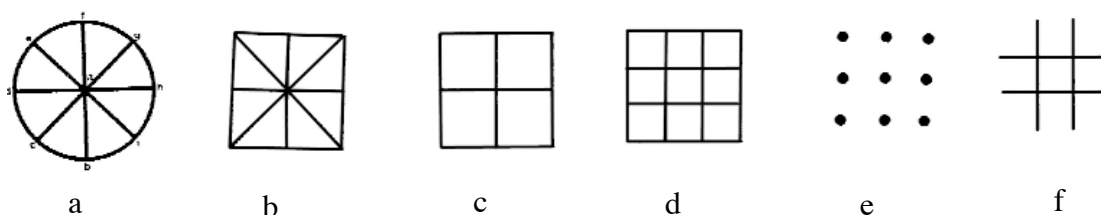

Fig. 9. På bræt a, b, og c sætter man brikkerne på liniernes skæringspunkter, mens man på bræt d sætter dem i felterne. På bræt e spiller man med pinde, som sættes ned i huller. Bræt f anvendes i den velkendte tavleleg, som i dag også er kendt under navnet kryds og bolle.

På samtlige brætter gælder det om at placere tre brikker på række i en lige linje: lodret, vandret eller diagonalt. Når hver af de to spillere har sat tre brikker, skiftes de til at flytte en af deres brikker langs lini-erne til nærmeste punkt eller felt. Spiller man trip-trap-træsko på tavle, viskes et mærke ud og flyttes frit til et ledigt felt. Den, der først får sine tre tegn på række, har vundet spillet og trækker en streg gennem rækken. En meddeler på Fyn oplyser, at vinderen alternativt "skraber med Griffet ned over den tabendes Næse, idet han siger: Trip trap Træsko (en Lort på din Næse)."⁴⁵

⁴³ Citater herfra er gengivet i Karsten Kjer Michaelsen: *Bræt og Brik*, Højbjerg 1992, s.17-19.

⁴⁴ Gaalyah Cornfeld: *Archeology of the Bible: Book by Book*, London 1977, s.289.

⁴⁵ E. Tang Kristensen: *Danske børnerim, remser og lege*, Århus 1898, s.329, nr.2364.

Der er bevaret flere, næsten enslydende rim af denne art fra Fyn og Langeland, men også i Jylland kendte man den slags remser. Et østjysk navn for spillet: *fåretavl* eller *fåreknebel* (fårelort), synes at have sin oprindelse i en remse af denne art, selvom spillet også var et gammelt hyrdetidsfordriv.⁴⁶

Ordet *Trip Trap Træsko* synes at have været det almindelige navn for dette spil her i landet. I *Hjemmenes Legebog* citeres et andet rim end det ovennævnte: "Trip, Trap, Trul, min Mølle er fuld." Det nævnte rim kendes også fra Sverige, Holland, samt fra en række forskellige tysk-talende lande og områder, og på sin rejse til "Det lykkelige Arabien" stødte Karsten Niebuhr i Niedersachsen på dette spil.⁴⁷ Det ældste belæg for ordet, jeg er stødt på, er et svensk *Tripp trapp trull*, som nævnes i et bryllupsdigt fra 1691.⁴⁸

I Sønderjylland kunne man visse steder få en *svikmølle* i *trip trap træsko* såvel som i *mølle*. Det var tilfældet i Vodder sogn. Hvis oplysningen er korrekt, må man have fulgt specielle (sønderjyske?) regler, kendt fra et andet sønderjysk sogn, Hostrup. Her havde hver spiller seks brikker, dobbelt så mange som i det almindeligt kendte spil. Hver gang det lykkedes den ene at få sat tre brikker i rad, fik han lov til at fjerne en af modspillerens brikker. Spillet var vundet, når den ene havde alle brikkerne.⁴⁹ Jeg gætter på, at man har haft yderligere en regel: at hver spiller højst har måttet have fire brikker på brættet ad gangen. Uden en sådan regel kan man let besætte de sidste ledige felter, så det bliver umuligt for modparten at trække.

En del steder har en diagonal række på tre ikke været tilladt – eller i hvert fald ikke talt som en sejr. Den skrå række kaldtes i så tilfælde en *gåserad* eller en *svinerække* – i to belæg fra Jylland.

⁴⁶ H.F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål, I-IV, 1886-1914, artiklerne "fåretavl", "fåreknebel", "trip trap træsko", "tros".

⁴⁷ Se *De kleine natuurkundige...* door P. Beets, Leiden 1869 (strip strap strol); *Blätter für Pommersche Volkskunde* V, 1897, s.176, nr.62 (stripp strapp strull); A. van der Linde: *Geschichte und Literatur des Schachspiels*, Berlin 1874 (iflg. W. Fiske) (tik tak tol); Fr.M. Böhme: *Deutsches Kinderlied und Kinderspiel*, Leipzig 1897, s.645, nr.557 (zwick, zwack, zwoll). – K. Niebuhrs *Reisebeschreibung*, København 1774, i. s.171.

⁴⁸ Kopi af seddel fra Språk- och Folkminnesinstitutet, Uppsala, venligst tilsendt mig af Birgit Eaker.

⁴⁹ M. Ottsen: *Hostrup-dansk*, II, 4, Kbh. 1966, s.87.

Haretavl eller hund efter hare

Haretavl, endnu et af de spil som nævnes hos Kvolsgaard, kan med rette kaldes "det glemte spil". Hverken Willard Fiske eller H.J.R. Murray nævner spillet i deres monumentale værker om brætspil. Murray nævner ganske vist en variant af spillet, som spilles på et dambræt. Det samme spil på et lille bræt har han derimod ikke haft kendskab til.

Haretavl-spillets historie er så godt som ukendt. I et enkelt nyere værk om spil har jeg fundet et par oplysninger om spillet, desværre uden nærmere kildeangivelse. Værket hedder *Spiele und Unterhaltung im alten Europa*⁵⁰ og er en tysk bearbejdelse af et ungarsk forlæg. Det nævnes heri (s.72) – som en middelalderlig variant af møllespillet – at man efter behag kunne spille det såkaldte *Fuchsspiel* (rævespil) på trip trap træsko-brættet i ovenstående fig. 9 b. Her var opgaven den at flankere en ræv på to sider ved hjælp af to harer, og dermed spærre den inde. Er denne oplysning korrekt, har forfatterne ret i, at spillet udgør en overgangsform mellem mølle/trip-trap-træsko og jagtspillene. Lidt længere fremme i bogen gengives to spilleplaner til et *Fuchs-und-Gänse-Spiel*, der tilsyneladende er identisk med et *Fuchs-und-Henne-Spiel*, hvortil hører tre harer (andetsteds: tre hunde), som jagter en ræv, og forsøger at trænge den op i et hjørne.⁵¹

I en række danske kilder har jeg fundet diagrammer og regler, som kaster lidt mere lys over dette spil.

De forskellige brætter i fig. 10 minder alle mere eller mindre om diagrammerne til *trip-trap-træsko* (fra fig. 9), blot udvidet med en trekant i hver ende (eller evt. i alle fire sider), som gør det muligt for forfølgerne at drive det jagede dyr op i en krog.

Reglerne gengives således i *Spillebog for Børn*: "Det spilles af to Børn ...; den Ene har en Brik, der forestiller Haren, den Anden har tre Brikker, forestillende Hunde. Hertil hører et Brædt, som nedenstående Figur udviser, og som ligeledes Enhver selv kan tegne. Naar Spillet begynder, vælger Haren vilkensomhelst Plads den selv vil, og derpaa stiller den anden Spiller sine Hunde op efter Behag. Derefter skifter man med at trække; dog kan naturligvis kun een Hund trækkes ad Gan-

⁵⁰ Forf.: Walter Èndrei; udg. af Werner Dausien, Hanau 1988.

⁵¹ Èndrei (note 50) s.72 og 81, hhv. s.82-83.

gen. Naar Hundene have indesluttet Haren saaledes, at denne ikke mere kan komme nogetsteds, er Spillet vundet. Naar den, der har Haren, imidlertid spiller forsigtigt og fiffigt, er det meget vanskeligt, ja næsten umuligt for Hundene at fange Haren."

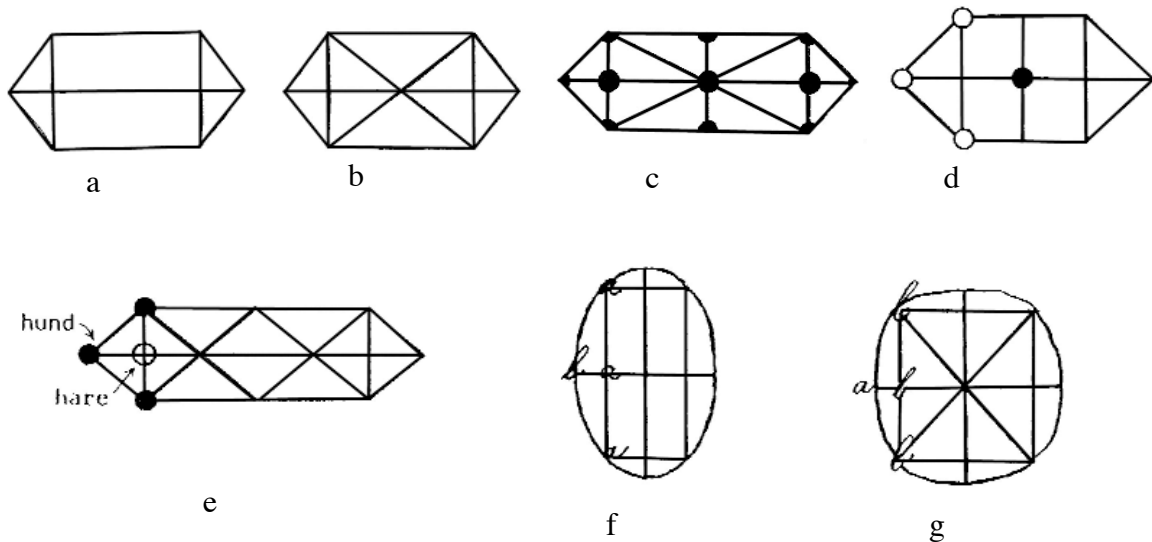

Fig.10. a og b er afbildet i Ændreis bog s.82, b også i J.C.S. Espersen: Bornholmsk Ordbog, Kbh.1908, s.126, i Fr. Knudsen og H. Lüttichau: Hjemmenes Legebog, Kbh.1921, s.114. Endelig kendes det fra Birkholm v. Drej. c er afbildet i Spillebog for Børn, Kbh. 1853, s.35, og kendes også fra Vestfyn. d er afbildet i Drengenes egen bog, Kbh. 1868, s.48, samt i P. Waage Jensen: Brik- og brætspil, Kbh.1977, s.169. e er fra Arne Espegaard: Vendsysselsk Ordbog V (Suppl.bd.), Århus 1986, s.58. f og g kendes fra Vestfyn fra o. 1860, g er trykt i Fynsk Hjemstavn 1937, s.30. Forlægget var tilsyneladende den forrige variant (f).

Varianten fra Vendsyssel, optegnet af Arne Espegaard, har en fast udgangsstilling med hundene placeret i den ene ende af figuren og haren mellem to af hundene; en lignende position, men med haren på figurens midtpunkt, afbildes hos P. Waage Jensen. Her tilføjes den regel, at forfølgerne ikke må gå baglæns, en regel, som også nævnes i *Drengenes egen Bog*.⁵² Her må hundene endda kun gå fremad, mens haren derimod må gå både frem og tilbage. Haren vinder, hvis den undslipper forfølgerne og når ned i den modsatte ende af figuren.

Drengenes egen Bog er en oversættelse af den engelske *Boy's own Book*. Man har altså også kendt *Haren, forfulgt af hundene* i England.

⁵² Mht. begge de nævnte værker, se underteksten til fig. 9.

P. Waage Jensen kalder spillet *Det militære spil*, og oplyser, at det hedder sådan, "fordi det var meget populært i militære kredse i Frankrig under og efter den fransk-tyske krig 1870-71."

Haretavl nævnes så tidligt som i 1802 i VSO, bd.2. Ordet betegner her "et slags Dragtav, hvor den ene spillende har kun een Brikke, den anden derimod flere, hvormed han skal søge at binde hans ene Brikke."

På Fyn og Sjælland kaldte man spillet *hund efter hare*, mens det almindeligste jyske navn var *haretavl*. På Bornholm var brætspillets navn: *ad trökkja harataula*, mens selve figuren hed *haramölla*. Man skrev den sædvanligvis med kridt på et bræt eller bord, og brugte gerne nøddeskaller i stedet for brikker.

En enkelt meddeler fra Horsens-egnen har også kaldt spillet *rævetavl*. Det blev her spillet med tre hunde og en ræv. Når de tre hunde var på *rad*, var ræven fanget. Dette eksempel forklarer utvivlsomt, hvorfor adskillige meddelere har anført ordet *rævetavl*, når de er blevet spurgt om *radtav*.

Haretavl er på et tidspunkt blevet overført til dambrættet, hvorved antallet af forfølgere blev øget fra tre til fire (eller fem på 10x10 brættet). Murray omtaler som nævnt denne variant. Fra Tyskland kendes spillet under navn af *Wolf und Schafe*, *Hase und Hunde* eller *Fuchsjagd*. Blandt de engelske navne var *Fox and geese* og *The Devil among the tailors*.⁵³

Anna Erslev beskriver denne variant, *Ulv og Faar*, i sin *Illustreret Legebog* (se note 31) s.135. Ulven stilles ved den ene side yderst på brættet, fårene i række ved den anden. Ulven må flyttes både frem og tilbage, mens fårene kun må gå fremad. Dens opgave er at gennembyrde fårenes række, mens de til gengæld søger at spærre den inde. Endelig nævner hun en variant, som jeg ikke har fundet i andre kilder: "Paa samme måde spilles "Hund efter Hare"; men hertil bruger man Mølletegningen. Der er 3 Hunde, som opstilles paa de tre nederste Punkter og 1 Hare, som selv maa vælge sin Plads." Mølletegningen var forsynet med diagonaler, som vist i figur 2 b.

⁵³ Erwin Glonnegger: *Das Spiele-Buch*, Ravensburg 1988, s.151. – Se også i Carl Brorsons artikel "Damspil" i *Salmonsens Leksikon*: "Hunden efter Haren" el. "Djævelen blandt Skræderne".

Gåsetavl eller ræv og gæs

Hos Kvolsgaard spillede man også *gåsetavl* juleaften. Dette spil må ikke forveksles med et andet gammelt spil, *gåsespillet* (et kapløbsspil hvor terningkast afgjorde udfaldet, opfundet i midten af 1500-tallet og hurtigt kendt også i Danmark).⁵⁴ *Gåsetavl* tilhørte ligesom *haretavl* en anden type brætspil, de såkaldte *jagtspil*.

C.M.C. Kvolsgaard nævner, at "atten gæs skulde binde en ræv midt på brættet" i dette spil. Bortset fra denne oplysning ved vi kun, at ordet *gåsetavl* også brugtes på Mors. Når det på baggrund af disse sparsomme oplysninger alligevel er muligt at rekonstruere reglerne for *gåsetavl*, skyldes det frem for alt Evald Tang Kristensen og hans meddelere.

I bogen *Danske børnerim, remser og lege* (jf. note 45) har han (s. 749) beskrevet tre beslægtede spil: *at trække i Gåsehave*, *at trække Rævetavl*, samt *Ræv og gjæs*. Disse spilles ligesom *gåsetavl* – med atten gæs og en ræv, tyve høns og en ræv, henholdsvis tredive gæs og en ræv. Om spillet *at trække rævetavl* hedder det bl.a., at dette spilles på et kors-formet bræt, en oplysning som formodentlig gælder alle de nævnte spil. I alle tre spilbeskrivelser er der henvisninger til figurer, som desværre ikke er afbildet i bogen. Jeg véd ikke, om der er bevaret tegninger af de tre nævnte spil i Tang Kristensens efterladte papirer.

Ud fra de tre beskrivelser, og hvad der i øvrigt findes af oplysninger om denne type spil, vil jeg i det følgende forsøge at rekonstruere såvel brikopstillinger som spillebrætter for spillene.

Allerede i middelalderen spillede man *gåsetavl*/*rævetavl*. Det ældste skriftlige vidnesbyrd om spillet stammer fra den engelske kong Edward IV's hof (i slutningen af 1400-tallet). Her blev der bestilt to ræve og 26 hunde i forgyldt sølv, som skulle bruges til to spil *mairelles*.⁵⁵ Det sidstnævnte ord betegnede den gang en række forskellige brætspil, på samme måde som f.eks. det spanske *alquerque* og det nordiske *tafl*. En række diagrammer indridset i stensæder i domkirken i Gloucester viser, at spillet allerede var kendt før det 15. århundrede.

I spillets middelalderlige form anvendtes 13 hunde og een ræv på et bræt bestående af fem trip-trap-træsko-brætter sat sammen til et kors. De ældste nedskrevne regler for denne variant (med gæs i stedet

⁵⁴ H.J.R. Murray: A History of Board Games other than Chess, Oxford 1952, s.142f.

⁵⁵ Murray (forrige note) s.102.

for hunde) forekommer i franske og engelske spillebøger fra det 17. århundrede; desuden omtales den som almindeligt kendt i islandske kilder fra det 18. århundrede. Også samerne i Finnmarken kendte i samme århundrede spillet i denne form. Det blev i øvrigt spillet i engelske landdistrikter så sent som i 1939.⁵⁶

Den almindeligste opstilling af brikkerne er vist i fig. 11 a. Ofte har man dog brugt, at ræven kan placeres hvor som helst på et af de ledige felter. Alle brikker bevægede sig på samme måde, et skridt ad gangen langs enhver af de optegnede linier. Ræven kan slå en gås, som står på et tilstødende punkt, ved at hoppe over den og lande på et punkt, som befinder sig umiddelbart bag gåsen, i lige linie. Flerdobbelte hop er tilladt, men ræven har ikke pligt til at springe ved enhver lejlighed. Når en gås er dræbt, fjernes den fra brættet. Gæssene vinder, hvis de kan lukke ræven inde, så den ikke kan flytte. Ræven vinder, hvis den har taget så mange gæs, at de resterende ikke vil være i stand til at spærre den inde.

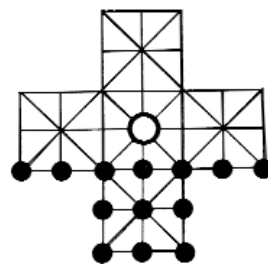

fig. 11 a

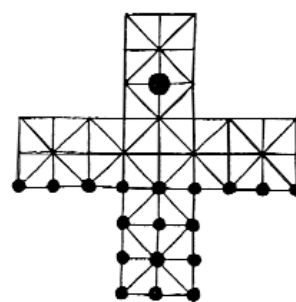

fig. 11 b

Med en vis øvelse vil spilleren med gæssene som regel vinde uden større besvær. Derfor begyndte man i flere lande at ændre på reglerne, så der blev mere ligevægt i spillet. Gæssenes bevægelsesfrihed blev indskrænket, så de nu kun måtte gå direkte frem og til siden, men ikke tilbage eller på skrå. Da denne regel ofte gav spilleren med ræven en fordel, forøgede man gæssenes antal til femten eller sytten – eller flere.⁵⁷ Desuden fik ræven i visse varianter pligt til at æde så mange gæs som muligt i hvert af dens træk.

⁵⁶ Murray (note 54) s.103. – W. Fiske (se note 21) s.154f. – Knud Leem: Beskrivelse over Finnmarkens Lapper, København 1767, s.389 (iflg. Nils Keyland, Dablot prejjene og dablot duoljesne, Etnologiska Studier, Göteborg 1921, s.42). – Se også artiklen "Rävspel" af Carl-Herman Tillhagen, i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd.14, Kbh.1969, s.618f.

⁵⁷ En mere detaljeret redegørelse for denne udvikling kan findes i W. Fiske (note 21), s.146-156 samt H.J.R. Murray (se note 54) s.101-106. En mere kortfattet, men velskrevet fremstilling foreligger på dansk i P. Waage Jensen: Brik-og Brætspil, Kbh.1977, s.164-168.

En variant med atten gæs eller lam og en ræv er den dag i dag kendt på Island under navnet *refskák*.⁵⁸ Gæssenes opstilling er her den samme som i det oprindelige spil, men brættets fire korsarme er forlængede, så spillet foregår på i alt 45 skæringspunkter, i stedet for 33, se fig. 11 *b*. Et bræt af denne type er afbildet i et spilkompendium, udgivet i Venedig i det 16. århundrede.⁵⁹ Spillet hed *lupo e pecore*, "ulv og får". De atten gæs i *gåsetavl* (V. Hanherred) og *at trække i gåsehave* (Horsens-egnen) har sandsynligvis været opstillet på samme måde som i den islandske variant, på det forstørrede bræt, som også anvendtes i Venedig.

En anden gammel dansk variant var *ræv og gjæs*, hvis regler blev meddelt Tang Kristensen af en meddeler på Sydfyn. Dette spilledes med hele 30 gæs, som besatte alle skæringspunkter i halvdelen af figuren. Spilleren med gæssene kunne her vinde på to måder: enten ved at spærre ræven inde, eller ved at "besætte seksten Pladser i den modsatte Side af Figuren."

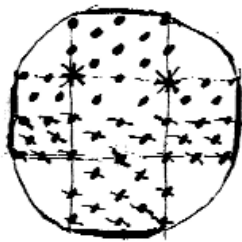

fig. 11 c

En lignende svensk variant med 30 får og to ræve findes beskrevet 1891 i en kilde fra Ångermanland i Sverige.⁶⁰ Som i den danske variant vinder spilleren med de mange brikker ved at besætte pladserne i den modsatte side: "Om fåren kunna fylla de fem raderne på motsatta sidan, hafva de vunnit." Et andet lighedspunkt er, at de tredive får fylder halvdelen af figuren, midterrækken indbefattet. Dette fremgår af en vedføjet tegning: ud over skæringspunkterne i spilleplanen ses 20 ekstra huller inde mellem de andre, idet der er tilføjet en ekstra diagonal i hvert af de små kvadrater. Dette udvidede bræt får således i alt 53 skæringspunkter, se fig. 11 *c*.

Et lignende brætmønster forekom i en gammel engelsk variant af spillet.⁶¹ I *Treble fox and geese* fra 1600-tallet var der tre eller fire ræve og 50 eller 60 gæs.⁶²

⁵⁸ Dette spil beskrives af Odd Einar Haugen i artiklen "Brettspel i nordisk mellomalder", Nordisk Institutt, Bergen 1983, s.26f. og figur 14 på s.25.

⁵⁹ Murray (note 54) s.104 og fig.49, s.105.

⁶⁰ ULMA 95:7, Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala. Realkatalog. Kopi venligst tilsendt af Birgit Eaker.

⁶¹ Randle Holme: An Academy of Armory, 1681, s.168.

⁶² Murray (note 54) s.104.

Ved hjælp af den svenske tegning og regelbeskrivelse er det muligt at rekonstruere bræt og brikopstilling i det fynske *Ræv og gjæs*. Helt uddødt er spillet næppe. Et rævespil på et identisk bræt (dog med to ræve som i det svenske spil og kun tyve gæs) var i handelen herhjemme så sent som i 1970'erne, se fig. 11 d.⁶³

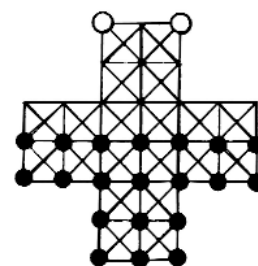

fig. 11 d

De tyve høns i den tredje af de gamle danske varianter, *At trække Rævetavl*, var sandsynligvis opstillet på samme måde, dvs. i den ene halvdel af brættet, inklusive midterrækken. Nogle spillede det desuden sådan, at ræven skulle ende i det midterste hul og være den eneste brik tilbage på brættet. Dette spil er også kendt under navnet *solitaire* eller *eneboerspil* og er antagelig udsprunget af rævespillet. Brættet til *At trække Rævetavl* har formodentlig været det samme som i fig. 11 a.

Der var flere varianter i Norden end de nævnte: et jysk *rævetavl* fra Århus-egnen med en ræv og 24 hunde, og et svensk *rävspel* fra Dalsland med to ræve og 24 får. Måske har man i det jyske spil tegnet ekstra diagonaler i spilleplanen i fig. 11 b, og dermed øget antallet af felter til 73; det kan dog ikke udelukkes, at brættet har været det samme som i fig. 11 a – eller som i spillet fra Dalsland, dvs. identisk med fig. 11 a, bortset fra at brættet manglede diagonaler. I det svenske spil fyldte de 24 får hele brættet, bortset fra en enkelt korsarm.

En særlig variant af rævespillet var det såkaldte *belejringsspil*, hvor 24 angribere skulle forsøge at besætte alle ni pladser i en indrammet korsarm, som symboliserede et fort. I fortet befandt der sig to forsvarere, som vandt, hvis det lykkedes dem at reducere antallet af angribere til otte. Hvornår dette spil er opstået, vides ikke med sikkerhed, men man har gættet på slutningen af det 17. århundrede, som en afspejling af tyrkernes belejring af Wien i 1683. De ældste danske spilleregler til dette spil er aftrykt i *Spillebog for Børn*, Kbh.1853, s.33f., og et belejringsspil trykt i Tyskland i begyndelsen af det 19. århundrede er bevaret på Nationalmuseet i København.⁶⁴

⁶³ Waage Jensen (note 57) s.106.

⁶⁴ Se Jens Sigsgaard og Ib Varnild: *Det legede vi med ... Gammelt legetøj i Danmark*, Kbh.1982, s.245ff.

Gåse-/rævetavl blev som haretavl overført til dambrættet, dog antagelig på et tidligere tidspunkt. Allerede 1668 beskrives et *Jeu de Renard* spillet på et dambræt med en ræv og tolv høns, de sidstnævnte placeret på de første tre rækker.⁶⁵

Springtavl

Blandt de tavlspil, man fornøjede sig med i V. Hanherred i forrige århundrede, var også *springtavl*. Desværre er vores viden om dette spil yderst begrænset. Af Kvolsgaards udsagn kan vi kun slutte, at spillet var forskelligt fra både radtavl, gåsetavl, haretavl og dam. Feilberg henviser kun til Kvolsgaard og fastslår, at ordet i Vendsyssel betegnede "et brætspil". Og Arne Espegaard føjer intet nyt til.⁶⁶

I VSO, bd.VI, hedder det under "Springtavl": "1) Et bekjendt slags Spil, der leges med bevægelige Brikker paa et Bræt med visse Linier. Kaldes ogsaa Møllespil (Moth) eller blot Tavl ... 2) Brættet selv, hvor-paa Figuren er afsat med Linier." Selv om kilden Matthias Moth omkring 1700 kalder dette spil "mølle", må man være opmærksom på, at dette ord kan have haft en videre betydning dengang, i lighed med ord som "tavl" og det engelske "merels", jf. at man på Bornholm ved siden af ord som *harataula*, *ræwatawla* og *gâzatawla* også brugte formerne *haramølla* og *gâzamølla*.⁶⁷

Ifølge Kalkar (se note 13) forekommer navnet *springtavl* allerede i værket *Etymologicum Latinum* af Poul Jensen Colding, trykt i Rosstock 1622. På baggrund af, hvad vi ellers ved om *skaktavl* og *drag(e)tavl*, må vi formode, at han heri refererer til tre forskellige spil. I VSO forbindes *rendehest* og *svikmølle* med *dragetavl* og *møllespil*, ikke med *springtavl*.

Ordets første led: *spring-* giver os en antydning af spillets karakter: de bevægelige brikker må have foretaget visse spring på det linierede bræt, og springene må formodes at have udgjort et vigtigt element i spillet. Det lader sig ikke gøre at rekonstruere reglerne for *springtavl*. På baggrund af, hvad man ellers ved om gamle brætspil, er det dog muligt at indkredse spillets karakter lidt mere præcist.

⁶⁵ Pierre Mallet: *Les Ieu des Dames*, Paris 1668. – Murray (note 54) s.106.

⁶⁶ H.F. Feilberg (note 46) artiklen "springtavl".

⁶⁷ Institut for Dansk Dialektforsknings bornholmske samlinger, seddelkopier venligst tilsendt af Anette Jensen.

Der findes nemlig forskellige kortfattede beskrivelser af et gammelt dam-lignende spil, som spilledes på et linieret bræt lige som f.eks. mølle. Denne spiltype har rødder tilbage til middelalderen, og beskrives bl.a. i Alfonso X's spillebog fra 1283 (jf. note 7) under navnet *alquerque de doze*. I Nederlandene hed det *morellen*, da J.J.Vives beskrev det i sin latinbog fra 1538. I Tyskland hed det *zwölffstein* eller *zwölfftemaal*, analogt med betegnelserne for nitavl/mølle: *neunstein* og *neuntemal*.⁶⁸ En række spillebrætter til dette spil er bevaret, deriblandt et fornemt eksemplar fra det 17.årh., som er udstillet i Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg.⁶⁹

I 1975 fandt man under udgravninger i Trondheim et mere hverdagsagtigt spil af denne type, indridset på et tøndelåg. I Norsk Folkemuseums udstillingshæfte *Terningen er kastet*, Bryggen Museum, Bergen 1978, er dette spillebræt afbildet på side 18, med underteksten "1200-talls alquerquebrett, Trondheim." I Christopher McLees: *Games People Played*, Trondheim 1990, hævdes derimod (s. 36), at dette fund kom fra "a 16th-century context". I *Terningen er kastet* sættes fundet fra Trondheim i forbindelse med det spanske *alquerque de doze*, som "under navnet dablot prejjesne har ... "overvintret" hos samerne."

Det er den svenske etnolog Nils Keylands fortjeneste, at der findes en særdeles detaljeret beskrivelse af en variant af dette gamle spil, hvis egentlige samiske navn var *dablo* (også i formen *tablo* og *dabla*). *Dablot prejjesne* betyder at spille dablo på et bræt, til forskel fra *dablot duoljesne*, som betegner et keglelignende spil på et skind. I Jämtland spillede samerne endnu omkring 1920 dette tavlspil, hvis regler ikke skal gengives i detaljer her. Interesserede læsere kan finde dem beskrevet på dansk hos P. Waage Jensen (se note 57).

Et andet gammelt spil overvintrede hos samerne adskillige århundreder efter, at det var gået af brug andre steder. Jeg sigter her til det gamle vikingetidsfordriv *hnefatafl*, som det i dag er muligt at rekonstruere ret nøjagtigt, ikke mindst på grund af den svenske botaniker

⁶⁸ F.eks. Frisius: *Dictionarium Latinogermanicum*, 1556, og Michael Goldast: *Alamanicarum rerum Scriptores*, Frankfurt 1606.

⁶⁹ Afbildet i Erwin Glonnegger: *Das Spiele-Buch*, Ravensburg 1988, s.156. Se også Murray (note 54) s.65f.

Carl von Linnés beskrivelse i sin rejsedagbog fra 1732, *Lapplandsresan*. Samerne kaldte også dette spil *tablo*.⁷⁰

Spillet fra Frostviken mindede om dam, men spillede på et linieret bræt af forskellig størrelse, og med et varierende antal brikker. I modsætning til dambrikker kunne brikkerne ikke forfremmes. Ved spillets begyndelse havde hver spiller to konger og to prinser, som ikke kunne slås af de menige brikker. Bortset fra Keylands beskrivelse har vi kun sparsomme efterretninger om en anden variant med kun to typer brikker: konger og bønder, og om en tredje, hvor alle brikker tilsyneladende var ens.⁷¹

Det er nærliggende at tænke sig, at det gamle danske *springtavl* var et spil af lignende type, dvs. et krigsspil, hvor to hære kæmpede mod hinanden, og hvor man slog fjendtlige brikker af brættet ved at lade sine egne brikker springe over dem.

Måske var der i dette spil en brik med særlige spring-egenskaber. I Vendsyssel – altså i det område, hvor man spillede *springtavl* – kaldte man dammen i damspillet en *springer*.⁷² Denne betydning af ordet er ikke afhjemlet fra andre egne af landet. På de sprog, hvor damspillet kaldes *dame*, *dam* eller lignende, hedder dammen som regel det samme som spillet. Vestfrisisk er dog en undtagelse; her hedder dammen *wolf*, "ulv", et navn, som sikkert stammer fra det lokale ræve-/gåsespil *wolf en schaap*, "ulv og får".⁷³

En meddeler fra Møn har illustreret betegnelsen "trække af rad" i spillet "trække tavle" med to tegninger: een af et møllespil, og een, forestillende et bræt med 25 punkter, hvoraf kun de ni er fremhævede. Man har muligvis kun kunnet danne rader på de sidstnævnte. Spillets plan minder om de spilleplaner, som anvendtes til spil som *alquerque de doze* og *dablo*.

⁷⁰ Se Waage Jensen (note 57) s.131, og Murray, s. 55-64. Murray fremlagde sin hypotese om spillet hnefatafls karakter i sin *A History of Chess*, Oxford 1913. Se også en glimrende artikel på Internettet: "Hnefatafl - the strategic board game of the vikings" af Dr. Sten Helmfrid, Stockholm: <http://www.ele.kth.se/FMI/staff/hnefatafl.html> - en rekonstruktion af reglerne foreligger endvidere i Karsten Kjær Michaelsen: *Bræt og brik*, Højbjerg 1992, s.60f.

⁷¹ Nils Keyland: *Dablot prejjesne och dablot duoljesne*, Etnologiska Studier, Göteborg 1921, s.35-47.

⁷² Arne Espgaard: *Vendsysselsk Ordbog*, I-IV, Hjørring 1972-1976, V. 1986.

⁷³ Ifølge det frisiske damforbunds, *Dambond Fries Spels* hjemmeside: <http://www.cybercomm.nl/~dfs.nl>

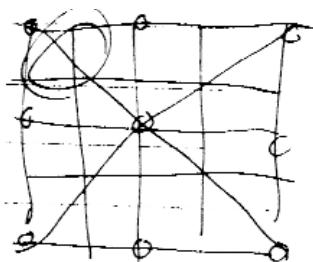

fig. 12 a

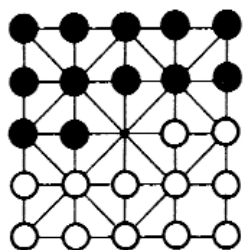

fig. 12 b

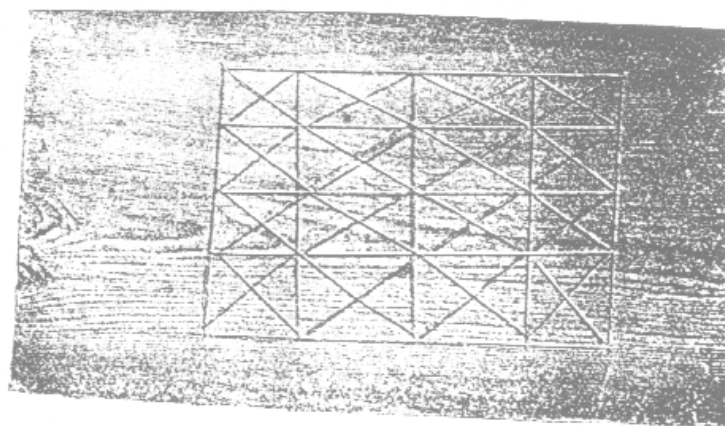

fig. 12 c

Fig. 12 a viser spillet fra Møn, fig. 12 b en almindeligt udbredt brættype (bl.a. Spanien, Trondheim, Lapland), mens fig. 12 c afbilder et samisk bræt fra Nordiska Museet, nr.71978.⁷⁴

Dam, makvær og randsel

Det sidste spil, Kvolsgaard nævner i sin liste over tavlspil, er *damspillet*. Der foreligger en ret omfattende litteratur om damspillets historie og udbredelse, og også ordet *dams* etymologi er ganske grundigt udforsket.⁷⁵

I mange bøger om brætspil kan man læse, at damspillet udviklede sig i Sydfrankrig omkring 1100, ved at man overførte antallet af brikker: 2x12 fra *alquerque de doze* brættet til skakbrættet, og ligeledes reglen om, hvordan brikkerne slår. Reglen om forfremmelse blev lånt fra skakspillet, og dermed var et nyt spil opstået, *ferses*, opkaldt efter dronningen i skak. Da denne o. 1500 skiftede navn til *domina/dame*, overførtes dette også til damspillet.

⁷⁴ Keyland [note 71] s. 40 og Pl. IV, fig. 2.

⁷⁵ Se K.W. Kruijswijk: *Algemene historie en bibliografie van het damspel*, Den Haag 1966; A.v.d. Stoep: *A History of Draughts*, Rockanje 1984; samme: *Een schaakloze dam-historie*, 2 delen. Deel I Bouwstoffen. Deel II Geschiedenis, Rockanje 1994; samt Proefschrift, Rijksuniversiteit te Leiden: *Over de herkomst van het woord damspel. Een probleem uit de geschiedenis van bordspel en bordspelterminologie*, Rockanje 1997. Afhandlingen anmeldes af Rob Jansen i *Board Games Studies* 1, Leiden 1998, s.114-115. Jeg skylder dr. Arie van der Stoep tak for tilsendte artikler og bøger.

Slår man op i en etymologisk ordbog, vil man finde den forklaring på ordet *dam*, at det kommer af fransk *jeu de dames*, som igen er afledt af det latinske *domina*. I flere bøger og skrifter, ikke mindst afhandlingen *Over de Herkomst van het Woord Damspel* (1997), har den hollandske damhistoriker Arie van der Stoep forsøgt at rokke ved den almindeligt akcepterede opfattelse. Hans tese er den, at fransk (*jeu de dames*) går tilbage til et middelalderfransk *dam* med betydningen "dige, vold", et ord, som igen er lånt fra middelaldernederlandsk *dam* med samme betydning.

Kort sagt, mener han ikke, at skakspillet har spillet nogen særlig rolle i forbindelse med damspillets tilblivelse. Dronningen i skakspillet var indtil ca. 1490-1500 en af de svageste brikker i spillet, men fik på den tid sin nuværende styrke som den absolut stærkeste officer, med ret til at bevæge sig over hele rækker i alle retninger. Man har ment, at dammen i damspillet lånte sin evne til at bevæge sig over hele brættet fra den nye, stærke skakdronning. Dr. van der Stoep påviser imidlertid, at det meget vel kan forholde sig omvendt: at damspillet har inspireret til en regelændring i skakspillet.

Der hersker enighed om, at damspillet, *jeu de dames*, omtales i et læredigt fra omkring 1500, forfattet af præsten Eloy d'Amerval fra Béthune i det nordligste Frankrig.⁷⁶ Damspillet omtales sammen med skakspillet i en moraliserende passage, hvor præsten understreger, at Gud ikke er utilfreds med disse skønne spil, som spilles uden terninger.⁷⁷ Den første lærebog i dam udkom 1547 i Valencia. Bogen er gået tabt, men citater kendes fra senere spanske dambøger.⁷⁸

I løbet af det følgende århundrede bredte damspillet sig til resten af Europa og nåede også Danmark. De svenske og norsk-danske hære, som deltog i Trediveårskrigen 1618-1648, bragte sandsynligvis spillet fra Tyskland med hjem til Skandinavien. På dansk nævnes spillet første gang i 1634, i Stephen Hansen Stephanius' ordbog *Nomenclatoris Latino-Danici libri IV, I*, 228 a, som oversættelse af *lusus duodecim scruporum*. Stephanius var immatrikuleret ved universitetet i Leiden i

⁷⁶ Eloy d'Amerval: *Le livre de deablerie*, ed. Charles Frederick Ward, 1923, del II nr.2, stk.13.

⁷⁷ A.v.d. Stoep: *Over de Herkomst van het Woord Damspel*, 1997, s.208-209.

⁷⁸ Antonio de Torquemada: *El ingenio à juego de marro, de punta, ò damas*, Valencia 1547; jf. A.v.d. Stoep [note 75] 1984, s.80.

Holland fra 1626-29 og har dér utvivlsomt haft mulighed for at stifte bekendtskab med damspillet, som fra gammel tid har nydt en særlig stor popularitet i Nederlandene.

Den første detaljerede beskrivelse af damspillet på dansk forekommer i "S.A. Jørgensen" (alias Jens Kragh Høst): *Nyeste Dansk Spillebog ...*, Kbh. 1802), s.338. Overskriften lyder: *Polsk Dam, eller det sædvanlige Damspil*, tilsyneladende to forskellige navne for det samme – traditionelt spanske – spil. I dette spil har dammen lov til at bevæge sig over en hel række felter og behøver ikke lande umiddelbart bag den slagne brik.

I det 17. århundrede nåede damspillet i Spanien et højere stade end i noget andet land. I anden halvdel af det 18. århundrede bredte den spanske variant sig til Tyskland, hvor den efterhånden fortrængte det gamle damspil, som var identisk med den variant, man spillede i Frankrig før ca. 1725. I det gamle spil måtte dammen kun bevæge sig eet felt ad gangen, og havde kun det fortrin frem for de andre brikker, at den måtte gå og slå baglæns. Denne variant har i århundreder været den almindelige form for dam på de britiske øer og er stadig den mest udbredte damvariant i U.S.A.

I begyndelsen af det 18. århundrede opstod en ny variant, det "polske" damspil. Denne variant blev opfundet i Paris eller muligvis i Holland, og er i dag den mest udbredte form for dam på verdensplan. I det nye spil havde brikkerne lov til at slå både bagud og fremad; desuden spilledes det på et bræt med 10x10 felter og normalt med 2x20 brikker. Man brugte dog også af og til at spille med 2x15 brikker. Som det ses hos Høst, fulgte man denne tradition i Danmark omkring 1800.

Det store dambræt har formodentlig ikke været brugt meget i Danmark, men i museet i Toftum på Rømø er der dog bevaret et bræt med 100 felter - som så meget andet i dette museum et vidnesbyrd om kulturel påvirkning fra Holland og Frisland.⁷⁹

Den af J.K. Høst beskrevne damvariant har siden hans tid været den sædvanlige form for dam i Danmark. Det er denne form, som omtales i Anna Erslev: *Illustreret Legebog*, Kbh. 1904, s.130, og i Fr.

⁷⁹ Gerhard Bakker, Utrecht, omtaler dette spillebræt i sin artikel om "Malkwerren dammen" i *Het Nieuwe Damspel*, 1987, s.47 ff. Helt oppe i Norrland i Nordsverige spillede man i 1879 dam på det store bræt med 2x15 brikker, ifølge ULMA 88:5, Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala, Realkatalog.

Knudsen og H. Lüttichau: *Hjemmenes Legebog*, Kbh. 1921, (s. 116-117). I løbet af de senere årtier har dog den regel vundet indpas, at dammen skal lande umiddelbart efter de brikker, den slår. Denne variant kaldes i P. Waage Jensen: *Brik og brætspil*, Kbh.1977, s.111 ff. *dansk dam*. Morsomt nok forekommer samme variant allerede i *Archiv der Spiele*, Berlin 1819-21, s.19, men her under navnet *Deutsches Damspiel*.

Skal man endelig tale om et særligt dansk damspil, må det være det, som beskrives i *Spillebog for Børn*, Kbh.1853, s.30-33. Her hedder det om dammen: "En Dam har den Ret, at den kan springe over flere Felter. Skjøndt man kun maa trække fremad, saa er det dog ikke ualmindeligt, at man bruger at slaae tilbage; herom maa man dog før Spillets Begyndelse være kommen overeens. Under alle Omstændigheder har man Lov til at slaae tilbage, naar man kan slaae to Brikker paa een-gang, dog maa den Første i saa Tilfælde altid slaaes fremad." Dette forsøg på at skabe et kompromis mellem spansk og polsk dam viser, at det polske damspil på 8x8 felters brættet var ved at vinde indpas i landet på den tid. Reglen om, at almindelige brikker også kunne slå baglæns, slog dog aldrig rigtig an herhjemme, selv om den havde adskillige fortalere. Denne såkaldte "polsk-tyske spillemåde" anbefales allerede i *Spilleregler for Dam*, Helsingør 1910, og er identisk med det damspil, som spilles i Norge i dag.

Det engelske damspil, hvor dammen kun må gå eet felt ad gangen, omtales i artiklen "Damspil" i Salmonsens, og det anbefales af Sigfred Pedersen i *Spillebog for Hus, Hjem og Kro*, Kbh.1948. Denne variant har næppe haft den store udbredelse her i landet.

J.K. Høst nævner i *Nyeste Dansk Spillebog* yderligere et par dam-varianter. *Først af Brættet* "bestaaer deri, at man saavel i Dam som Makvær søger at opofre og tabe sine Brikker, da den, som først har mistet alle sine, har vundet." Denne variant kendes allerede fra 1668, da Pierre Mallet omtaler den i sin dambog *Le Iev de Dames*.⁸⁰ I *Spillebog for Børn* hedder det almindelige damspil tilsvarende *Sidst af Brættet*.

Makvær spilledes som det sædvanlige damspil, bortset fra den regel, at brikkerne også slog på langs og på tværs af brættet, eller med

⁸⁰ En bibliografi for denne variant findes i K.W. Kruijswijk: *Algemene Historie en Bibliografie van het Damspel*, Den Haag 1966, s.258f.

andre ord: orthogonalt, fra det ene sorte felt til det andet. Dammen kunne desuden flyttes orthogonalt såvel som diagonalt. Dette gør ifølge J.K. Høst spillet "mere sammensat og vanskeligt end det sædvanlige Damspil, og der hører megen Opmærksomhed og en hurtig Dømmekraft til at undgaae Tab eller tilvinde sig Fordele." Han giver det råd, at man bør søge at holde sine brikker samlede, især ved brættets sider.

Også i Sverige spillede man makvær. Gustav Johan Billberg omtaler det i *Handbibliothek för Sällskapsnöjen*, Stockholm 1838-39, s.33. Spillet omtales første gang på svensk i 1783, i Carl Michael Bellmans *Bacchi Tempel, öppnadt vid en Hieltes Död*. Her forekommer det i formen *marquern*, rimende på "kazern". Marquern-spilleren i Bellmans digt er "korporal" Lorentz Mollberg, som døde forsumpet og ludfattig, efter at have sat familiens formue over styr.⁸¹ Endnu i 1861 vidste Bellman-udgiveren J.G. Carlén, at *marquère* var et brætspil, som mest mindede om polsk dam.⁸²

Hvorfra stammede denne komplicerede damvariant? Sandsynligvis fra Frisland eller Holland. I to artikler i det hollandske damtidskrift *Het Nieuwe Damspel* fra 1984 og 1987, påviste damhistorikeren Gerhard Bakker, Utrecht, at de skandinaviske ord *makvær* og *marquern* betegnede et spil, der nærmest var identisk med det frisiske damspil, som tidligere var kendt under navnet *molkwarder dammen* eller *malkwerren dammen*.⁸³

Spillet har sit navn fra landsbyen Molkwarden (også stavet Molquerum og Malkwerren) i det sydvestlige hjørne af provinsen Friesland. Det omtales første gang af Willem van Swaanenburg, Amsterdam, i en række skrifter fra 1725 og 1726.⁸⁴ Udover de i Bakkers artikel nævnte nederlandske referencer forekommer et *malguerns dammen* i et udgivet manuskript af Pieter Curten, Rotterdam, fra 1798. Det fremgår af Curtens beskrivelse og eksempler, at dammen i denne variant slog, men ikke flyttedes orthogonalt, og at de almindelige brikker

⁸¹ Bacchi Tempel, Stockholm 1935, kommentar s.14f.

⁸² Samlade Skrifter af Carl Michael Bellman, utg. af J.G. Carlén, Stockholm 1861, II,.283 (iflg. Bacchi Tempel (forrige note) kommentar s.167].

⁸³ "Molkwarder dammen anno 1791 in Friesland & Makvær anno 1802 in Denemarken", *Het Nieuwe Damspel*, 1984, s.64-67, samt 1987, s.47-50.

⁸⁴ I magasinet *Herboore Oudheid*, nr.52, 1725, s. 415, og magasinet *Arlequin Distelateur of de Overgehaalde Nouvelles*, nr. 1, 1725, s. 5, *Arlequin...*, nr.29, 1725, s.227, samt *Arlequin...*, nr.52, 1726, s.411 og 415.

også kunne slå baglæns. Dette spil (med forskellige tillægsregler) dyrkes den dag i dag i provinsen Friesland under navnet *het Fries damspel*.⁸⁵

Hvordan denne variant nåede Danmark og Sverige, ved vi ikke; derimod ved vi, at Lorentz Mollberg besøgte sin familie i Amsterdam i sin ungdom omkring 1750. Det er nærliggende at tænke sig, at han har lært spillet at kende ved den lejlighed eller ved en eventuel senere kontakt med sin hollandske familie. Desuden ved vi, at Jens Kragh Høst i 1798, fire år før udgivelsen af *Nyeste Dansk Spillebog*, foretog en litterær dannelsesrejse til Stockholm og Uppsala, hvor man i årtier havde kendt spillet *marquern*.⁸⁶

Til slut skal begrebet *randsel* omtales. En forklaring af dette begreb giver Jens Kragh Høst i sin spillebog: "Den, som først mister sine paa Brettet opstillede Brikker har tabt, og dersom Modspilleren har kunnet udvirke dette, uden at have været i Dam, saa har den Tabende en Randsel." Et tilsvarende begreb, *damjan*, forekommer i en svensk spillebog, C.J. Lindskog, *Ny och fullständig Svensk Spelbok*, Göteborg 1847, s.296: "Vinner man ett parti utan att hafva gått i dam, så blir den tappande *damjan*." Han tilføjer dog: "Somliga bruka likväl kalla den *damjan*, som förlorar ett parti, innan han kunnat gå i dam." Den sidstnævnte forklaring går Gustav Johan Billberg ind for i sit *Handbibliothek för sällskapsnöjen*, Stockholm 1839-39, s.32: "Den som först slår bort motspelarens brickor, har vunnit spelet, och har motspelaren icke hunnit att få dame, så är han *jan* och får betala dubbel spel."

Af den sidste bemærkning fremgår det klart, at begreberne *randsel*, *jan* og *damjan* brugtes i forbindelse med spil om indsatser. Også i den ældste nederlandske dambog, Ephraim van Emden: *Verhandeling over het damspel*, Amsterdam 1785, omtales (s.16-18), at taberen, som ikke har opnået nogen dam, skal betale dobbelt.⁸⁷ Et lidt andet system forekommer i den ældste tyske trykte dambog: *Das erklärte Damen-Spiel*, Magdeburg 1744, (s.2 og s.113), hvor bl.a. ordet *renzel* forklares.

⁸⁵ Pieter Curten MS 1798: Enige Fraaye Zetten op het Dambord, kun bevaret i afskrift. Afskrift af denne venligst tilsendt af Rob Jansen, Amsterdam. Dambond Fries Spel har ca. 300 medlemmer mod Koninklijke Nederlandse Dam Bonds ca. 20.000.

⁸⁶ Bacchi Tempel, Stockholm 1935, kommentar, s.14. – Th.H. Erslew: Almindeligt Forfatter-Lexicon 1814-1840, I, A-J, Kbh.1962 (1843), s.724-731.

⁸⁷ Gerhard Bakker [note 83] s.65.

I Danmark synes man i slutningen af 1600-tallet at have brugt udtrykket *jan* om den situation, hvor taberen lider et dobbelt nederlag, og vinderen erhverver sig en dobbelt gevinst.⁸⁸ Oprindelsen af denne betegnelse, der bruges både i forskellige backgammon-varianter og i en række kortspil, er uvis, men den forekommer så tidligt som hos Rabelais i *Gargantua* fra 1534.⁸⁹

Og spillene lever stadig

Selv om mange af brætspilsnavnene i denne artikel for længst er forsvundet, lever de fleste af spillene videre i bedste velgående. Spil som mølle og dam har ganske vist en anderledes beskeden plads i børns og voksnes bevidsthed i dag, end de havde på Kvolsgaards tid i slutningen af forrige århundrede. I en tid, hvor den ene modedille afløser den anden – også inden for spillenes verden – tror jeg, de gamle, traditionelle brætspil har bevaret en særlig tiltrækningskraft – netop på grund af deres abstrakte, almengyldige, tidløse karakter. Også kommende slægtled vil utvivlsomt fordrive tiden med et spil tavl.

PS. Jeg skylder mange personer stor tak for hjælp og gode råd i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel, først og fremmest medarbejderne ved Jysk Ordbog og Ømålsordbogen (som det vil ses af note 15 og 18), men også andre (nævnt i noter på rette sted i fremstillingen).

Hvis nogen af dette tidsskrifts læsere skulle ligge inde med yderligere oplysninger om emnet – hvad enten det nu drejer sig om et gammelt dialektudtryk eller et sæt spilleregler – er de meget velkomne til at kontakte mig på flg. postadresse: Egholmsvej 6, Dronningborg, 8900 Randers – eller på min e-mail-adresse: <p-michae@ post8.tele.dk>

⁸⁸ Thomas Hyde: *De ludis orientalibus*, Oxford 1694 (iflg. W. Fiske [note 21] s.289).

⁸⁹ Fiske [note 21] s.189.

Kender I *Pers gæs*?

Er der nogle af læserne, der kender udtrykket *Pers gæs* om enfoldige mennesker, som man hensynsløst kan udnytte?

Jeg har udtrykket *Peders Giæs* fra Eskel Sørensens bog *Skik og Sæd* hos Bønderne sidst i det 18. og først i det 19. Århundrede (udg. 1989). Eskel Sørensen var en belæst mand af bondefamilie i Balslev sogn på Vestfyn, og han fortæller (s. 267 f.) om en birkedommer dér på egnen, som var lærd og lovkyndig, men meget pengebegærlig. Bare han kunne få pengene, så brød han sig ikke meget om *Peders Giæs*. Eskel Sørensens far og mor havde fået denne birkedommer til at oprette et testamente, som senere viste sig at være ugyldigt, selv om han havde taget sig godt betalt for det og havde forsikret, at det var i orden.

Jysk Ordbogs samlinger har kun et enkelt eksempel på *Pers gæs*: Det er een af *Peers Giæs* (i *Litterære Tidender* 1738 s. 450); kontekst mangler desværre, men det kan godt være sagt om en person. Mine undersøgelser i andre ordbøger har ikke givet noget resultat.

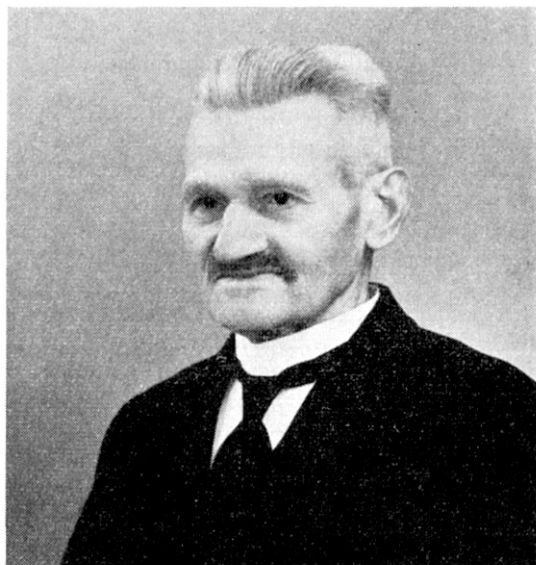
Gås i overført betydning er ifølge ordbøgerne almindeligt om især dumme kvinder, men hvem siger, at flertalsformen *gæs* ikke kan gå på begge køn, når det bruges i overført betydning. Det er i hvert fald ikke kun kvinder, der kan have gåseforstand eller være et gåsehoved. Men hvem er så *Per* i udtrykket *Pers gæs*? Jeg hælder til den opfattelse, at det må være en bestemt person, ikke et *Per* brugt om en hr. hvemsomhelst som fx i udtrykkene *hverken Per eller Povl*, en *dummeper*, lille *Per spillemand*, *pertot* og lign.

Kan *Per* være apostlen Peter? Peter som dørvogter i Himmerig? I *Rheinisches Wörterbuch* stødte jeg på talemåden *Himlen er bygget til gæssene*, dvs. de enfoldige (jfr. Bjergprædikenens "Salige er de fattige i ånden, thi Himmeriget er deres") og i Mensings ordbog over plattysk står der om en død: *Han vogter gæssene hos Petrus*, formentlig i betydningen: at han er i Sankt Peters tjeneste og hjælper med at passe på alle de andre enfoldige døde.

Men hvordan det nu end forholder sig med udlægningen vil jeg gerne vide, om nogen kender udtrykket *Pers gæs* fra deres dialekt eller fra deres læsning, og i så fald i hvilken betydning.

Svar bedes sendt direkte til: Marie Bjerrum, Skovgårdsvej 8, 2920 Charlottenlund.

En jysk dialektforfatter, som aldrig blev trykt

Aage Sørensen (1873-1964) huskes nok stadig af mange som Randers-egnens ubestridt største lokalhistoriker. Fra starten af Randers Amts historiske Samfund i 1907 var han medlem her, fra 1922 medlem af bestyrelsen, siden æresmedlem, og i perioden 1911-54 var han hovedbidragsyder til samfundets årsskrift *Fra Randers Amt*, med over 20 artikler på i alt ca. 450 sider – om folkelig lægekunst, helligkilder, ødekirker, gadebasser og meget mere. Ydermere sad han 1926-46 i bestyrelsen for Ran-

ders Museums historiske afdeling, sendte (navnlig i 30-40'erne) lokalhistoriske optegnelser til Dansk Folkemindesamling og Udvalg for Folkemaal (det senere Institut for Dansk Dialektforskning, Kbh. Univ.), skrev historiske artikler i lokalpressen etc. Alle de her nævnte oplysninger stammer fra Ole Warthoe Hansens kombinerede bio- og bibliografi i *Fra Randers Amt* 1954, der er tilegnet Aage Sørensen på 80-årsdagen.

Så godt som ukendt er derimod *forfatteren* Aage Sørensen. Iflg. Warthoe Hansen foreligger der i manuskript to skønlitterære forsøg fra Aage Sørensens hånd: en hjemstavnsskildring (vistnok skrevet på rigsmål) og en dialektfortælling i Kalø Vig-målet. Skønt Aage Sørensen en menneskealder boede i Mellerup nord for Randers, var han faktisk født og havde levet sine første 25 år i Mørke sogn nordøst for Århus, nær Kalø Vig ved roden af Djursland. Manuskriptet med denne dialektfortælling har siden 1940 ligget i manuskriptsamlingen på Jysk Ordbog (som Aage Sørensen også var meddeler til i årene 1954-57). Meningen var vist fra starten, at professor Peter Skautrup skulle finde udvej for en publicering, men krigen satte en stopper for dette projekt som så mange andre.

På Jysk Ordbog finder vi fortællingen så vellykket – fortælleteknisk såvel som dialektalt –, at den fortjener omsider at blive trykt. Lydgengivelsen er (med mindre korrektioner) Aage Sørensens egen, herunder markeringen af stød med hævet komma (') og lydlængde med hævet punktum (·). En sammenligning med nabokilder tyder på, at Aage Sørensen har brugt tegnene ö, æ og å vel ofte, hvor ø, e henholdsvis o havde været mere på sin plads.

Aage Sørensen:

En Stå·kel

(Et Stykke Livshistorie, som jeg selv har set det levet i min Ungdom; der er intet lagt til og intet trukket fra, men naturligvis: Person og Stednavne har jeg af gode Grunde maattet forandre)

Ja, vest hå A kjæn' ham, Tu'enen. Han wa en sæ'æ sölle jæn' å had ålti gån' å vil' råd sæ sjæl' – næ'æ San·hi'den ska fram'. De blöw te hans Skå·j. Imæn to si·n I spö'r, no· ja, læ go' da.

Fålk ka væ græm· nåk te å fåtög· å fåto·l hinå·n, sāmæn' ka di så – å it menst, næ'æ de æ en fatte Dæw'1, dæ må hāl få. Mæn hwæssemsti' A sø·, te Jæns Tu'en wa en knöw' Kå'1, så löw' A. A· næj', de wa li·g twat imo'. Han wa tön' lisse en Tækivæn'er. Å så lang· hans Bien di da wa; de so u'u te, te di splet hi'el å·p i de næj'e o hans Rögraj! Han had et Pa A·rem så lang·, bätte Bön', å hans Åw·sel, di hæ·n o ham lisse et Pa Skro'gåw·1.

Ja, så'n so han u'u, åmmentrænt da. No ha·d han såvæss it skaft sæ sjæl', to i så Fal' ha·d han wal sør'et få å blyw· et bätte Kun pæ·ner.

En stakkel.

Ja, vist har jeg kendt ham, Tornen. Han var en sær sølle en og havde altid gået og villet råde sig selv – når sandheden skal frem. Det blev til hans skade. Men siden I nu spørger, nå ja, lad gå da.

Folk kan være grimme nok til at sværte og bagtale hinanden, sāmænd kan de så – og ikke mindst, når det er en fattig djævel, der må holde for. Men hvis jeg sagde, at Jens Torn var en pæn karl, så løj jeg. Å nej, det var lige tvært imod. Han var tynd som en tækkekæp. Og så lange hans ben de da var, det så ud til, at de splittede helt oppe i det nederste af hans ryggrad! Han havde et par arme så lange, bitte børn, og hans skuldre, de hang på ham som et par skrågavle.

Ja, sådan så han ud, omtrent da. Nu havde han selvfølgelig ikke skabt sig selv, for i så fald havde han vel sørget for at blive en lille smule pænere. En ting kunne han i det

Jæn' Teng ku han i de menst ha go'o: han ku ha spå'rt læt mie o hans Tånæsser å slet nåk så möj' o hans Skohæ·l, hvæss it han had gån· slæt så lånt fåöw'u i hans Gangen.

Næ'æ Jæns wa i Galle, hwa sjæl' han sø· – i hans Ventetöw' å fåsto' – ræn· han i'et Pa Båwser o mæ Få'ås, en Væst o Såren Kræ·mes, en Kjåw·l o Nels Håw·gås å en Kaske't o Pa Bangs. I dæn wa·rem Ti' ku han nöws mæ et Pa hwi·d Latbåwser å en Skjo·t udden en Knap. I dæn' Mundi'ring ku En gjæ·n si' ham o de bår· hi'elt ni'e te hans Naw·l. Te di flæst Ti·der flöw han astæj i et Pa utråj·n Læjjerskåw' å mæ Hæ·len u· o hans Hues.

I di Daw·, A håwse ham bæjst, wa han ålti o Gled fræ Hu's te Go'r å fræ Go'r te Hu's; så'n fæk han Fø·n. Kam han te Spi·sti', fæk han en Ski' mæ å sad te Bu'ers mæ vi anne; hwæss it, måt han nöws mæ, hwa dæ wa læwnt. Han taw ålti te Tak, hwa villi blöw bājn ham, få han wa'et nöw·sām Mennesk, sāmmen åsse et skekkele sölle Å'sen, sjæl' næ'æ han wa ful'. De gik ænele it så tit åpo', mæn ku ski', hwæs-sāmmensti' di had fylt få möj' Sprut i ham, inda han tål· mie æn di flæst.

Hudden Jæns Tu'en kam så'n te å stry·g, de ve'd A håtte it - han wa je lånt hæn· i di förre, fæ·ræn A blöw fö'd. A ka wal tænk mæ te'et. Hans Få'å wa dø', ino han wa en Kån ståmmere Skiddibåws, å to hans Mu'e - Mætmar'i hid hun – wa wal saj·tens få gu' ve ham, vel A tråw',

mindste have gjort: han kunne have sparet lidt mere på sine tånæser og slidt nok så meget på sine skohæle, hvis han ikke havde gået slet så langt forover i sin gang.

Når Jens var i galla, som han selv sagde – i sit vintertøj forstås – rendte han i et par bukser af min fars, en vest af Søren Kræmmers, en frakke af Niels Havgårds og en kasket af Per Bangs. I den varme tid kunne han nøjes med et par hvide lærredsbukser og en skjorte uden en knap. I den mundering kunne man gerne se ham på det bare helt ned til navlen. Til de fleste tider fløj han afsted i et par udtrådte lædersko og med hælene ude af strømperne.

I de dage, jeg husker ham bedst, var han altid på farten fra hus til gård og fra gård til hus; sådan fik han føden. Kom han til spisetid, fik han en ske med og sad til bords med os andre; hvis ikke, måtte han nøjes med, hvad der var levnet. Han tog altid til takke (med), hvad (der) villigt blev budt ham, for han var et nøjsomt menneske, sāmænd også et skikkeligt sölle asen, selv når han var fuld. Det gik endelig ikke så tit på, men kunne ske, hvis de havde fyldt for meget sprut i ham, skønt han tålte mere end de fleste.

Hvordan Jens Torn kom sådan til at farte om, det ved jeg dårligt nok – han var jo langt henne i fyrrerne, førend jeg blev født. (Men) jeg kan vel tænke mig til det. Hans far var død, mens han endnu var en lille stumret skidebuks, og hans mor – Mettemarie hed hun – var vel sagtens for god ved ham, vil jeg tro, og ene om at opdrage ham var hun jo

å jæn·le ám' å draw ham åp wa hun je æn·læ åsse. Å så traj han wal wal lånt u'u i Ty'ret å taw Majten fræ hin. Dæj'nen – di kalt ham Mass Gjæddebak; han had en lang' Låk Skeg' unne Hå·gen – han had nåk Döwsel mæ å styr ham, hwa han no åsse had mæ di anne Knæjt, måwsen sām di wa. De æ no en hi'el å·n Histår'i, dæn'.

Hans Mu'e had så sat ham i Lær ve wå Böj·smæj, dæ te hun fæk ham kām·femi'ret. De wa sågu de bæjst, hun ku gjö ve ham, få Smæj'n wa en alleret Man' å nue bø's o Sen'; få Ræsten wa han villelæ bådde te Plåw·töw å Wo·n å et re'n Jæ'n te å law Hjöllier – isæ'æ da te å hær·den. Knæjten had no åsse Hon·law, få Ki'g o de, di kalle meka'nisk Mekkenik, had han hawd, fræ han knap ku knap hans i·n Båwser, å dög·ti te å sæt sam'el å pæl fræ hinå·n å sæt sam'el igjæn. Pröw' bå're å gi ham en Fiddiwaw·, så skul En ha sit.

Klö'ren lå·r da åsse å smæj – hi'el årnle inda; mæn æ'et ili·wal it mæ·rkile? Han wa åsse kām·men ætte å law Bal·bi'er·knyw·, å di wa Få·nens fi·n. Ja to di, dæ had Begræv' o dæn' Slawls Teng', di sø, te Jænses Knyw· di wa lånt afår ve Kram'et fræ Kjövstæj'n, sjæl' så finutle næ Knyw· sām Brøeræn Bækkes i O·s.

Han law· dæm o gammel å slet Fi·l, han ræn· å fæk rāntnām' i hie·le wå Æj'n, å o dæn sām· Ti' sāl· han, hwa han had fær·di. Han ku sågu ha sāl' de dāw'elt, hwæss han had hawd æm. Han tjænt hæl'e it så fo'

endelig også. Og så trådte han vel rigtig langt ud i tøjret og tog magten fra hende. Degnen – de kaldte ham Mads Gedebuk; han havde en lang skægdusk under hagen - han havde nok døjte med at styre ham, hvad han nu også havde med de andre knægte, frække som de var. Det er nu en helt anden historie, den.

Hans mor havde sat ham i lære ved vor bysmed, da hun fik ham konfirmeret. Det var sågu det bedste, hun kunne gøre ved ham, for smeden var en aldrende mand og noget bøst af sind; i øvrigt var han dygtig både til plov·tøj og vogne og et rent jern til at lave høl·eer – især da til at hær·de (dem). Knægten havde nu også hāndelag, for kig på det, de kalder mekanisk mekanik, havde han haft, fra han knap kunne knappe sine egne bukser, og dygtig til at sætte sammen og pille fra hinanden og sætte sammen igen. Prøv bare at give ham en fiddivave (dvs. et antal træstykker, der skal samles til en figur), så skulle man (bare) have set.

Kløren lærte da også at smede – helt ordentligt endda; men er det alligevel ikke mærkeligt? Han var også kommet efter at lave barberknive og de var fandens fine. Ja, de der havde begreb på den slags ting, de sagde, at Jenses knive de var langt foran krammet fra købstaden, selv så fint forarbejdede knive som brødrene Bæks i Århus.

Han lavede dem af gamle og slidte file, han rendte og fik rundtom i hele vor egn, og samtidig solgte han, hvad han havde færdig, - han kunne sågu have solgt det dobbelte,

Pæng· i den Ti', få de må ha wå'å i di Daw·, han bøgget hans Mu'es Hu's åm' – hun æj·d et bætte Hu's å en Tåwt i wå Bøj', må I ve·d. Dæ ska hæl'e it ån·t sæj·s, te Han'elæn gik wal fræ Ho'nen, sålæng· te dæn gammel Smæj wa te te å hæl ham læt i Ø·ren.

Mæn dæ han wa dö', gik et skit, få han ku it wal kām astæj mæ å væ hans i·n Mæjster. Sämti·der bestælt han nue, samt i slæt it, å mjæst o de si·st. De hæ'æ Ræneri' wa så sa·ni hæl'e it o de gue, få han fæk wal Små'g o Dram'en.

Wa han ve dæn' Ti' kāmmen o en stu'u Favveræk i O's – hælle kaski bæjjer ino te di hæ'æ Brøer Bækkes – tråwr A inda, A ku had spu'd te, han wa blöwn te en rig' Man' – få slæt it å to·l åm', te han ku ha go' o jæn' hælle å·n dy·r Åpfen'els. Håw·det å Fængereren wa dæ så sa·ni it ivæj'n mæ. En bætte Dråp Hjælp te å sæt Fy'ren te Fad'et had hæ'æ wå tepass; han fæk en it, å de kam te å go' hiel anneled'ens.

Si, had han så inda blöwn buen ve Mætmar'i, hans Mu'e, wa'et kaskisens åsse gån· – to da så læng· hun wa i Lyw·, få hin wa han lisse glaj i å gu' ve, såm han wa lang'. No gik han å blöw te' et Sluski·håw·d, å en stu'u Snaksaws had han O'r få bådde vit å bret. De væst o'et wa, te han glæmt å swå Ræn·ter, å hwa ænhwæ' ku ve·d, kam han mæ de så·m i Filteri' mæ ... Åwwefåmönneri'et, åm A da it håwse hi'el fåki'rt. Nåk æ'et: Hær'isfåw·den sat et te Ag·sjo'n, å Stæj'it blöw

hvis han havde haft dem. Han tjente heller ikke så få penge i den tid, for det må have været i de dage, han byggede sin mors hus om – hun ejede et bitte hus og en toft i vor by, må I vide. Der skal heller ikke siges andet, (end) at handelen gik vel fra hånden, så længe den gamle smed var til til at holde ham lidt i ørerne.

Men da han var død, gik det skidt, for han kunne ikke vel komme afsted med at være sin egen mester. Sommetider bestilte han noget, sommetider slet intet, og mest af det sidste. Det her renderi var så sandelig heller ikke af det gode, for han fik vel (meget) smag for drammene.

Var han ved den tid kommet på en stor fabrik i Århus – eller kanske bedre endnu til de her brødre Bæk's – tror jeg endda, jeg kunne have hørt om, at han var blevet til en rig mand – for slet ikke at tale om, at han kunne have gjort en eller anden dyr opfindelse. Hovedet og fingrene var der så sandelig ikke noget i vejen med. En lille smule hjælp til at sætte fyren til fadet havde her været tilpas; han fik den ikke, og det kom til at gå helt anderledes.

Se, var han så endda blevet boende hos Mettemarie, hans mor, var det måske også gået – i hvert fald så længe hun var i live, for hende var han lige så glad for og god ved, som han var lang. Nu gik han og blev til et sjuskehoved, og et stort snakkehoved havde han ord for (at være) både vidt og bredt. Det værste af det var, at han glemte at svare renter, og hvad enhver kunne vide, kom han med det samme i karambolage med ... overformynderiet, om jeg da ikke husker helt forkert. Nok er det: herredsfogeden satte det til

sål' te Mass Må·sen fræ Hieskåw. Dæ wa engen i wå Bøj', dæ vil blæ·n sæ i den' Histår'i, å di bøj'd da hæl'e it nåwn od'm.

Stue Pæng· ku et it löv åp i, få Mætmar'i sku da ha hinne Åphål', hwa kuns ræmmele wa, å ham Mass had je da å tagsi'rit hin te föst i di træss, så so·r han so' hin, så hun ku missel löw· i manne O'r, å – næ'æ galt sku væ· – læg bådde ham å Ansefi' i Graw'n. Så fæk han Stæj'it udden U'betå'ling, å Jæns ku i Fram·ti'en wanner i Fattigån', hvæss it han had bæjjer ve Ho'nen.

Mass Må·sen had ili·wal'i måt låw· wå Hær'isfåw·d – å de mæ Mun' å Ho'n, te han vil væ gu' ve Mætmar'i, så læng· hun wa löww-en. Dæ ska da hæl'e it sæj·s ån·t, te han je wa'et – å Ansefi' mæ – så lånt di ku maj·t.

Læg I no Mæ·rki te, hudden de no stælt sæ an'. Få si', de kam Jæns Tu'en ålle te å fåsto', te Hær'isfåw·den så'n ku sæt ham o Dæ'ren, inda han had bögget sæt bätte Kun Hjæm sjæl'. Å hæl'e it fåstod han, te Mass Må·sen had Ræt å Næn· te å henner ham i' å si' te hans gammel Mu'e, hwægang' å så tit de falt ham en'. Mæn to så'n wa'et, å så'n bløw'et – Jæns ku wal å væ uræmmele nåk te Ti·der. Si' hin, de vil han no, hwa hæl'e it wa så sæ'rt; mæn Mass han sø Næj', å så bløw Prøg'e-len ar'i. Så skid et en Daw', han wa traskit dæni'e – han tråw· te Mass wa far æböj', hwa han ili·wal'e it wa – te di kam så fæ'lt åp å kåkkes.

auktion, og stedet blev solgt til Mads Madsen fra Hedeskov. Der var ingen i vor by, der ville blande sig i den historie, og de bød da heller ikke nogen af dem.

Store penge kunne det ikke løbe op i, for Mettemarie skulle da have sin aftægt, hvad kun rimeligt var, og ham Mads havde jo da også takseret hende til først i tresserne, så snart han så hende, så hun kunne minsandten leve i mange år, og – når galt skulle være – lægge både ham og Anne Sofie i graven. Så fik han stedet uden udbetaling, og Jens kunne i fremtiden komme på fattiggården, hvis ikke han havde bedre for hånden.

Mads Madsen havde alligevel måttet love vor herredsfoged – og det med mund og hånd – at han ville være god ved Mettemarie, så længe hun var levende. Der skal da heller ikke siges andet, (end) at han jo var det – og Anne Sofie med – så langt de kunne magte.

Læg I nu mærke til, hvordan det nu artede sig. – For se, det kom Jens Torn aldrig til at forstå: at herredsfogeden sådan kunne sætte ham på døren, skønt han havde bygget sit bitte hjem selv. Og heller ikke forstod han, at Mads Madsen havde ret og nænne til at hindre ham i at se til hans gamle mor, hvergang og så tit det faldt ham ind. Men sådan var det, og sådan blev det – Jens kunne vel også være urimelig nok til tider. Se hende, det ville han nu, hvad heller ikke var så sært; men Mads han sagde nej, og så blev pryglen arrig. Så skete det en dag, han var trasket derned – han troede, at Mads var taget i byen, hvad han alligevel ikke var – at de kom så fælt op og toppes. Mads prøvede at

Mass pröwd o' å sæt Jæns u'u – hwa han no slæt it wa Man' få – å de æ·n sågu mæ, te Jæns sat Mass Må·sen uddenfå, å vræj Hwa·len åm', å dæ'æ ku han så sto å glåw' o hans i·n Trapsti'en, te de haste wa gån åw ham.

Mætmar'i stod å wa ve å bræ· et Stökki Tal'e å vil te å stø·v sæ et Pa Ve·ger, dæ te de hæ'æ Knåtteri' kam o', å fresåm'ele sām hun wa, vil hun je da åsse go dæm imæl·, så gåt hun ku. No æ'et it så li·g en Sag å skjæl· et Pa ryw·gal· Han·katter, å bæjjer had et wå'å, åm hun hi'el had hålt sæ dæfræ·. Få si', hun fæk sæ et Påf, sølle Kuen – begri·v'ele udden di væst o'et – te hun flöw öw'u o hinne Sæng·istålp å stø·t hinne jæn· Bröst, te dæ blöw' et græmme Hwål, hun it fæk te' å go hæn'. Si·n gik dæ Kraft i'et, de wa en få·le Ulök – å·næj' inda.

Mass han wa it si'n te å løv te wå Såw·nros-Fårman', å Jæns han fæk nåk lisse små't Tehål' åm å sköt sæ; hwæss it, sku di sörre få ham o en å·n Fagso'n. Han twil· slæt it o', hwa Tammes had min't, få han læt hæls å sæj·, te ino wa han it mo'n te Fattigån'; hæl'e it tænt han o' å blywt mæ de fø·st – så sa·ni Næj'. Jæns han sku vi·s de hiele Rak, te han ku sörre få sæ sjæl' – å hans Mu'e mæ. A må ær·li testo', te de åsse so u'u te'et li·g i di Daw·.

En Muen, fæ·r Få·nen fæk Skåw' o', stælt han ve Pa Dræj'es å vil partu' te å sløj·f hans Liergraw nie o di stakkit Tåwtklæper. De had Pie no it så li·g tænt apo', mæn to hwa? Ku et fånöw· Jæns Tu'en, ku et je

sætte Jens ud – hvad han nu slet ikke var mand for – og det endte sågu med, at Jens satte Mads Madsen udenfor, og vred klinken om, og der kunne han så stå og glo på sin egen trappesten, til det hidsige var gået af ham.

Mettemarie stod og var ved at smelte et stykke tælle og ville til at støbe sig et par lys, da det her skænderi indtraf, og fredsommelig som hun var, ville hun jo da også gå dem imellem, så godt hun kunne. Nu er det ikke så lige en sag at skille et par rivegale hankatte, og bedre havde det været, om hun helt havde holdt sig derfra. For se, hun fik sig et puf, sølle kone – begribeligvis uden de vidste af det – så hun fløj over på sin sengestolpe og stødte sit ene bryst, så der blev et grimt hul, hun ikke fik til at gå væk. Siden gik der kræft i det, det var en forfærdelig ulykke – å nej endda.

Mads han var ikke sen til at løbe til vor sognerådsformand, og Jens han fik nok lige så snart tilhold om at tage sig i agt; hvis ikke, skulle de sørge for ham på en anden facon. Han tvivlede slet ikke på, hvad Thomas havde ment, for han lod hilse og sige, at endnu var han ikke moden til fattiggården; heller ikke tænkte han at blive det med det første – så sandelig nej. Jens han skulle vise hele rakket, at han kunne sørge for sig selv – og sin mor med. Jeg må ærlig tilstå, at det også så ud til det lige i de dage.

En morgen, før fanden fik sko på, stillede han ved Per Drejers og ville partout til at sløjfe hans lergrav nede på de korte Tofteklæpper. Det havde Per nu ikke lige tænkt på, men hvad? Kunne det fornøje Jens Torn, kunne det jo aldrig skade en anden en. Hvor-

da alle skå·j enå·n. Hudden de no gik å it gik – di kam teræ·t åm Skjæl'ingen, å Jæns taw fat mæ de så·m. I di hal' Snæs Daw·, de stod o', sle'd han væ·r æn et Bæ'st bådde hæl'it å sögnt – ja han ga sæ min Så·lihi'd knap Ti' å lös Båwser, fæ·r te di ti' Då·ler wa tjæn't. Hwæ' Øer ga han hans sölle Mu'e, de æ væss å san·.

Hælles wa'et nåk åsse de si·st Stökki Nöt, han taw sæ få i Ræsten o hans Lyw' – så·n öw'u et Bræt å si'. Han ga sæ te å dask rånt, såm I ve'd, å de wa få wås å tök, te it han ku stælles nåwn Stæj·der, sölle Skit. Spur æn ham, hwa i al· Vær·den, dæ gik åw ham, vröwlet han åp åm Pæng·makkedo're, Hær'isfåw·d, å Hu's å Hjæm', te di had stål·n ham fræ', å mie a dæn så·m Tön·. A sæj'i, de wa Æw'l å Dæw'l de hie·le; mæn te it han måt si' te hans sy·g gammel Mu'e, de wa håtte Søn i hinne Swå·ghi'd.

Ætte O'rsens Ti' ku æn rammel öw'u ham di utænkeliste Stæj·der – såm unne en Båsk, hælle i en Stjæn·kiest, o'et Nø·slåwt, i'en Stål·bo's hælle en Høståk, næ'æ han wa gån te Råw' te Nætten. Han spu· alle åm Fålåw, å de æ it fo' Mennesker, han ræd· hæn', ve de te han så·n gik å spøg·gt. Føn å Kle·n kam han såvæss it te å såwn, få ål· had di unt o'et a ham, it menner o hans gammel Mu'e, dæ små't ålle ku ve'd, hue hun ha·d ham. Sām· o wås had kjæn' ham, si·n han blöw föd', anne had han gån i Skuel mæ å hjålpen å tæsk lø's o di uddenbøjs Knæj·t, næ'æ Dæj'nen had slåppen dæm u'u. Å to si Kwänneren, dæm had han klen-

dan det nu gik og ikke gik – de kom til rette om betalingen, og Jens tog fat med det samme. I den halve snes dage, det stod på, sled han værre end et bæst både hellig og søgn – ja han gav sig min salighed knap tid (til) at løse bukser (dvs. skide), førend de ti daler var tjent. Hver øre gav han sin sølle mor, det er vist og sandt.

Ellers var det nok også det sidste stykke nytte, han tog sig for i resten af sit liv – sådan over et bræt at se. Han gav sig til at daske rundt, som I ved, og det var for os at skønne, (som om) han ikke kunne falde til ro nogen steder, sølle skidt. Spurgte man ham, hvad i alverden, der gik af ham, vrøvlede han op om pengematadorer, herredsfoged, og hus og hjem, som de havde stjålet fra ham, og mere af den samme tønde. Jeg siger det var ævl og sludder det hele; men at han ikke måtte se til sin syge gamle mor, det var næsten synd i hendes svaghed.

Alt efter årstiden kunne man falde over ham de utænkeligste steder – som under en busk eller i en stenkiste, på et staldloft, i en staldbås eller en høstak, når han var gået til ro til natten. Han spurgte aldrig om forlov, og det er ikke få mennesker, han skræmte hen, fordi han sådan gik og spøjte. Føden og klæderne kom han så vist ikke til at savne, for alle havde de ondt af ham, ikke mindre af hans gamle mor, der snart aldrig kunne vide, hvor hun havde ham. Nogle af os havde kendt ham, siden han blev født, andre havde han gået i skole med og hjulpet med at tærsk løse på de udenbys knægte, når degnen havde sluppet dem ud. Og se konerne, dem havde han klinket og loddet og filet for i alle ender

ket å lå·det å fi·let få i ål· Ænner å Kanter. Nåk æ'et: Fålk ga ham, hwa han behöw·d, å engen i wå Böj' so sköwt te hwærken ham hælle hans Ræn', sjæl' åm åsse ål· ku si', te han gik næj·n åm å hjæm'.

Mæ Såw·nroet wa'et læt en å·n Histår'i – ja A må sæj·, te ham i wå Böj lisse sat Ki·gerten få de döw Ø·r, sām di sæj'i – mæn hælles så'n da. Di had Plegt te å ta dæm o di lø·s Fåw·l, sø· di, å de æ je så san·, så san·, A ska ålle go fræ'et. Mæn to dæ wa da dæm, dæ mint – å få Ræsten åsse sø· – te di wa så gråmme fålæj'n få Fålk å·p åpo djæ stue Fattigo'r, få de te djæ nöj' Besty·re nåk it sku ku ha Kå·l så möj' mie æn en Mo·nt o Gang'en. A ve'd et it, åm de wa san· hælle Löw'n. Jæns wa et bām·stærk Å'sen å ku sli·d få tåw'. Mæn si jæt æ å önsk, æt å·nt å fo, få hudden i al· Vær·den vil di fo Mennesket o Fattigån', næ'æ han tyddele å reddele had sø', te de hiele Såw·nro' it ku fåmo' å sæt ham dæ·rål?

Di hålt jæt Mø·, å di hålt tåw' – li·g möj' hjalp et. Så ska han ha fān·nen o' – djæ klo·gest Håw·d – å spø·r te djæ Kass. Dæ wa Pæng· ve Ho'nen, å vil· Mennesket no it de jæn· mæ de gu·e, så sku han samar·ri de ån·t mæ de styw·, få hø'ø no: dæ ku blyw· Ro' te å fåwå·r ham en bætte Kån Ti' o An·stalten dænie i Marriag'er. De ku si u'u te, te Kå·len ku træng· te å blyw snevv·et, hwa wal åsse ku sæj·s udden å lyw·.

Sag'en wa sām·pel i sæ stue Sām·pelhi'd, ska han ha sø', dæn

og kanter. Nok er det: folk gav ham, hvad han behøvede, og ingen i vor by så skævt til hverken ham eller hans renderi, selv om også alle kunne se, at han gik nedent om og hjem.

Med sognerådet var det en lidt anden historie – ja, jeg må sige at ham i (dvs. der kom fra) vores by ligesom satte kikkerten for det døde øre, som de siger – men ellers sådan da. De havde pligt til at tage sig af de løse fugle, sagde de, og det er jo så sandt, så sandt, jeg skal aldrig benægte det. Men der var da dem, der mente – og for resten også sagde – at de var grumme forlegne for (at få) folk op på deres store fattiggård, fordi deres ny bestyrer nok ikke skulle kunne have karle ret meget mere end en måned ad gangen. Jeg ved det ikke, om det var sandt eller løgn. Jens var et bomstærkt asen og kunne slide for to. Men se ét er at ønske, et andet at få, for hvordan i alverden ville de få mennesket på fattiggården, når han tydeligt og redeligt havde sagt, at det hele sogneråd ikke kunne formå at sætte ham derop?

De holdt ét møde, og de holdt to – lige meget hjalp det. Så skal han have fundet på – deres klogeste hoved – at spørge til deres kasse. Der var penge ved hånden, og ville mennesket nu ikke det ene med det gode, så skulle han sågu det andet med det stive, for hør nu: der kunne blive råd til at forvare ham et lille stykke tid på anstalten dernede i Mariaager. Det kunne se ud til, at karlen kunne trænge til at blive snibbet (dukke), hvad vel også kunne siges uden at lyve.

Sagen var simpel i sin store simpelhed, skal han have sagt, den her gode mand, for

hæ'æ gue Man', få vel Tu'enen it guevil'it å i væn·le Fådraw'els no fölles mæ jæn' o vi Såw·nrosmæn' ni'e te dæn hærsens Ar·bæjds-an·stalt, så wa'et wal it så hi'el umåwle, te Påliti'betjænten i Hu'en·slæt vil væ woss behjælpele mæ å för ham dæni'e – o freddele Mo', de fåsto'o sæ, ja.

Jæns sø· it stu't te'et. Han wa it så'n å kal· fåvæn' mæ Fånöw'els, å to de ku je da væ hi'el rår't å kām u'u å si' anne Diel o Klo·den. En Ræj·s mæ Jæ·renba·nen slap han såvæss hæl'e it uddenām', å to Rannes fæk han i Tegywt, få slæt it å to·l åm dæn hiele Marriag'er Böj'. Re'n e·d ham dænie wa wal hæl'e it å fröj't? De jæn· mæ de ån't: Jæns taw gue·vil'it mæ å wa hæn· i trøj' Mo·nter.

A tær it sæj· nue åm', hwo stu'u Fånöw'els wå Såw·nro' ha·d o dæn hæ'æ bätte Uflågt – Pæng· ha·d æn je ålti kåst – mæn to Jæns han ha·d et begriv'ele nåk. A hå ålle sit ham så glaj å så waltefræss, sām dæ te han wa åm· i Såw'net o hans fø·st Rånda'r få å læ sæ önsk walkām·men te Hjæmenen igjæn.

Han had je da go'o ål' de, te di sat ham te dænie – it menner å it mie. De wa no hæl'e it wa' å fålang·, næ'æ te dæ sku betå·les få ham. Han had lå' bådde wa'remt å gåt, had fåt en uræmmele gu' Kåst, ja han od' sågu lisse te Gil· hwæ e·vige Daw'sens Daw'. Di hæ'æ gro' Hus·a're – Jæns vil gåt væ ve'et – had di ænnelæ åsse fåt pælket åw ham. Mæn si, hwa dæ had mo·ret ham ål'emjæst, de wa ili·wal di hæ'æ Kal·

vil Tornen ikke godvilligt og i venlig fordragelighed nu følges med en af os sogneråds-mænd ned til den hersens arbejdsanstalt, så var det vel ikke så helt umuligt, at politibe-tjenten i Hornslet vil være os behjælpelig med at føre ham derned – på fredelig måde, det forstår sig, ja.

Jens sagde ikke stort til det. Han var ikke sådan at kalde forvænt med fornøjelse, og det kunne jo da være helt rart at komme ud og se andre dele af kloden. En rejse med jern-banen slap han så vist heller ikke uden om, og Randers fik han i tilgift, for slet ikke at tale om den hele Mariager by. (At de skulle) rent æde ham dernede var vel heller ikke at frygte? Det ene med det andet: Jens tog godvilligt med og var væk i tre måneder.

Jeg tør ikke sige noget om, hvor stor fornøjelse vort sogneråd havde af den her bitte udflugt – penge havde den jo altid kostet – men Jens havde det begribeligt nok (dvs. fået fornøjelse). Jeg har aldrig set ham så glad og så veltilfreds, som da han var ude i sognet på sin første rundtur for at lade sig ønske velkommen hjem igen.

Han havde jo da gjort alt det, de satte ham til dernede – ikke mindre og ikke mere. Det var nu heller ikke værd at forlange, når der skulle betales for ham. Han havde ligget både varmt og godt, havde fået en urimelig god kost – ja han åd sågu ligesom til gilde hver evige eneste dag. De her grå husarer (dvs. lus) – Jens ville godt være ved det – hav-de de endelig også fået pillet af ham. Men se, hvad der havde moret ham allermest, det var alligevel de her kalkuner, for dem havde han stået og set sig glad på i timevis. Når

ko'ner, få dæm had han stån· å sit sæ glaj o' i timmevis. Næ'æ Kåkken had pustet sæ ræti åp, løv han si·læns å stod å traj', lisse te han vil trøj åp å sto' o Ho·len o hans i·n Kwänner. De mærkilist o'et, de wa: han kam alle vier, de Jæns han so'. Hælles had han da saw·net Æj'nen å hiele hans gue Vænner, snak alle åm dæn' Teng'.

Jæns måt astæj ino næ Gang·, trøj-fi·r Stökki – A håwse æt it så nöw· – å hwæ' Gang' måt en nöj' Man' o wå Såw·nro' gelæj· ham dæni'e – de fåsto'o sæ. Ål' de, de kåst je, å si·n it te de so u'u te å bæjjer så gråw· möj' o Krabå'ten, wa dæ så ånt å gye æn spår Pængen å læ Mennesket lø·v, te han ræn ta'm o sæ sjæl'?

Så li·g o jæn' Gang flöw' et u'u öw Såwnet sām en Hwærrelven', te Jæns sku sænnes te Brasil'ien – te Brasil'ien, Vi' å Wåk', ja hwa tök-kes I? Hwæm dæ had fannen o de, de ka A it gjö næ Re·lihi'd få, få A ve'd et it. Dæ blöw sø', te de wa jæn' o wå vil'est Mæn' i Ro'et; mæn si hæ'æ må ænhwæ' no te·l å læg sam'el, ham tök'i bæjst – A skylle engen.

Hudden di ha·d fåt Mennesket læst te'et, wa dæ alle jæn', dæ fåstod, å Jæns sjæl', han blöw så unnele ta'm, næ'æ æn vil pærk ve ham i de Spösmo'l. Han had alle wå længger fræböj' æn i O·s å i Marriag'er, væst såvæss hæl'e it hue de hæ'æ fræmmet Lan' lå'. Ili·wal ha·d no jæn' hælle enå·n fåt læst u'u o ham, te han sku u'u å sæj·l, å så tråw·d han sāmmen saj·tens, te de lå' öw· o dæn å·n Si· Kallevig'.

kokken havde pustet sig rigtig op, løb han sidelæns og stod og trådte, ligesom han ville træde op og stå på halen af sine egne koner. Det mærkeligste af det, det var: han kom aldrig videre, så vidt Jens han så. Ellers havde han da savnet egnen og alle sine gode venner, snak aldrig om den ting.

Jens måtte afsted endnu nogle gange, tre-fire stykker – jeg husker det ikke så nøje – og hver gang måtte en ny mand fra vort sogneråd gelejde ham derned – det forstår sig. Alt det, det kostede jo, og siden det ikke så ud til at bedre ret meget på krabaten, var der så andet at gøre end at spare pengene og lade mennesket løbe, til han rendte tam af sig selv?

Så lige på en gang fløj det ud over sognet som en hvirvelvind, at Jens skulle sendes til Brasilien – til Brasilien. Ve og vok, ja hvad synes I? Hvem der havde fundet på det, det kan jeg ikke gøre nogen redelighed for, for jeg ved det ikke. Der blev sagt, at det var en af vores dygtigste mænd i rådet, men se her må enhver nu tælle og lægge sammen, som han synes bedst – jeg beskylder ingen.

Hvordan de havde fået mennesket listet til det, var der aldrig en, der forstod, og Jens selv, han blev så underlig tam, når man ville pirke ved ham i det spørgsmål. Han havde aldrig været længere fra byen end i Århus og i Mariager, vidste såvidst heller ikke hvor det her fremmede land lå, - alligevel havde nu en eller anden fået listet ud af ham, at han skulle ud og sejle, og så troede han såmænd sagtens, at det lå ovre på den anden side af Kaløvig.

Kåmu·nen sku da gi ham fræj' Ræj·s å en Tærskjæl'ing i hans Låm·, så en Fæng'er i Spel'et ha·d æn je nåk hawd.

Ja, så måt Jæns u'u o hans si·st Rānda'r i Såw'net å sæj Fåwal. Han gik föst te wå gammel Præjst, dæ had sø' te ham: "Nå Jens Torn, De staar en lang Rejse for nu." - "A gjö de, Hæ Paster, wal nåk jæn', dæ sæj'i Spåtåw'." - "De tror jo paa Vorherre, Jens?" - "Så væss ja, å hwif-fe it de, Hæ Paster?" - "Så vil jeg ønske Dem en lykkelig Rejse, og Vorherre være med Dem i det fremmede!" - "A sæj'i så manne, så manne Slaw·ls Tak. Wå hæer æ en gu' Man' å væl læ Præjsten go te mæ gammel Mu'e mæ et Tröstens O'r, næ'ænsti' no A æ hæn·. Å Hæ Pasto'ren væl hæl'e it go hin fåbi' mæ en Skjæl'ing o Fattiblåken te Yw'1?" - Præjsten had klappet ham o hans Åw·sel å ståkken en Pa Fæm'ere te ham å læt ham go'.

Hi'el tefæl'i wa A en· dæn' Daw', han kam te wås å sø· Fåwal. Mæ Få'å wa it hjæm·, hwa kuns wal wa, få han håw·d it dæn hæ'æ Histår'i ... - næ'æ de ska sæj·s. Mæ Mu'e stod i Sal·set mæ hinne Pigger, å - di wa ve' å læg Dæj' å sku bå·g Daw'n ætte. Hælles wa'et da en sæ·re Træjjenfram' dæn' Daw' o Jæns: ålle had vi sit æn li·g; han wa nåk it lånt fræ' å tå·v Snöwsen. A lå Mæ·rki te hans Øw'n: di lissom bevve-ret i Kro·gen; de wa læt å si', te Mennesket wa wån't.

Han gik hæn' te Bå·gråw't å ga mæ Mu'e Ho'nen å sø·: "Fåwal no, læ Eddel, no si's vi saj·tens ålle mie." - "Næ·j, de gjö vi je så it, Jæns;

Kommunen skulle da give ham fri rejse og en tæreskilling i hans lomme, så en finger i spillet havde den jo nok haft.

Ja, så måtte Jens ud på sin sidste rundtur i sognet og sige farvel. Han gik først til vor gamle præst, der havde sagt til ham: "Nå Jens Torn, De staar en lang rejse for nu." - "Det gør jeg, hr. pastor, vel nok en, der siger spar to." - "De tror jo på Vorherre, Jens?" - "Så vist ja, og hvorfor ikke det, hr. pastor?" - "Så vil jeg ønske Dem en lykkelig rejse, og Vorherre være med Dem i det fremmede!" - "Jeg siger så mange, så mange slags tak. Vorherre er en god mand og vil lade præsten gå til min gamle mor med et tröstens ord, når nu jeg er borte. Og hr. pastoren vil heller ikke gå hende forbi med en skilling fra fattigblokken til jul?" - Præsten havde klappet ham på hans skulder og stukket et par femme-re til ham og ladet ham gå.

Helt tilfældigt var jeg inde den dag, han kom til os og sagde farvel. Min far var ikke hjemme, hvad kun godt var, for han huede ikke den her historie ... - når det skal siges. Min moder stod i køkkenet med sine piger, og - de var ved at lægge dej og skulle bage dagen efter. Ellers var det da en sær fremtræden den dag af Jens: aldrig havde vi set mage; han var nok ikke langt fra at tabe snøvsen. Jeg lagde mærke til hans øjne: de lige-som bævrede i krogene; det var let at se, at mennesket var bekymret.

Han gik hen til bagetruget og gav min mor hånden og sagde: "Farvel nu, lille Edel, nu ses vi velsagtens aldrig mere." - "Nej, det gør vi jo så ikke, Jens; men hvorfor gik du

mæn hwiffer gik Do en' o'et? Di ku alle ha sæn Dæ astæj, hwæss it Do guevil'it had sø Ja." – "A ve'd et så wal; mæn to Do ve'd je àsse, te Mass Må-sen sæd'e i wå Hu's, å ham sku A gjæn· ha flöt. Ku A no tien en Slåmp Skjæl'inger i en Få'rt, ka Do tråw', te han ska àsse blyw·t"

Mæ Mu'e stod læt å so' o ham. Hun ku si', han hæ·n mæ Håw·det ikki så læt å wa gråw· lånt nie. Så sø· hun et Pa O'r te ham, engen anne ku hør·, å spu·r hælles åm han wa sulten hælle træ·n i anne Mo·d. De swå·t han Næj' te. Så gik hun hæ·n' te Skatål'et ætte læt, hun stak te ham. A tråw', de wa en Fæmdå·lesæd'el, få di had gån i Skuel sam'el, å læt hænge dæ je ålti ve fræ di ång· Daw·.

Så ga han wås ål· sam'el Ho'nen å sø Fawal å gik. Dæn si·st, han gik te, wa Mætmar'i, hans gammel Mu'e; mæn hwa di tåw' had å sæj· te hinå·n, de ska di ha Låw te å behål· ve dæm sjæl'. Li·g i di Daw· så sad hun i hinne Stu'el ve Mass Må-sens å wa i en få·le Pi·n i hinne Kraftso'r, få de had no et sæ en' unne hinne A·ræmhuel å bre'd sæ hi'el åp öw'u hinne Åw·sel, stakkels Mennesk – A glæmme ålle de Syw'n. Hun had en Flask Hen·bærsaft, hun fløj·d ham, å dæ han lånt åm læng· gik fræ hin, taw hun dæn jæn· o hinne Unnedjønner åw hinne Sæng' å fløj·d ham àsse – te en Slawls Arrepå't, dæn si·st Gang di so's.

Jæn' ka no tök jæt, å enå·n ka tök et å·nt, få si'e I: han wa it kām-men så få·le lånt fræ hans Mu'es Dæ'r, fær han drak Saften å kyl· Fla-sken, å to Dyenen dæn sål· han te en fålæj'n Huskuen få træj' en hal'

ind på det? De kunne aldrig have sendt dig afsted, hvis ikke du godvilligt havde sagt ja." – "Jeg ved det nok; men du ved jo også, at Mads Madsen sidder i vores hus, og ham skulle jeg gerne have flyttet. Kunne jeg nu tjene en slump skillinger i en fart, kan du tro, at han også skal blive det."

Min mor stod lidt og så på ham. Hun kunne se, han hang ikke så lidt med hovedet og var grove langt nede. Så sagde hun et par ord til ham, ingen andre kunne høre, og spurgte ellers om han var sulten, eller trængte på andre måder. Det svarede han nej til. Så gik hun hen til chatollet efter lidt, hun stak til ham. Jeg tror, det var en femdalerseddél, for de havde gået i skole sammen, og lidt hænger der jo altid ved fra de unge dage.

Så gav han os allesammen hånden og sagde farvel og gik. Den sidste, han gik til, var Mettemarie, hans gamle mor; men hvad de to havde at sige til hinanden, det skal de have lov til at beholde for sig selv. Lige i de dage sad hun i sin stol hos Mads Madsens og var i en forfærdelig pine i sit kræftsår, for det havde nu ædt sig ind under armhulen og bredt sig helt op over hendes skulder, stakkels menneske – jeg glemmer aldrig det syn. Hun havde en flaske hindbærsaft, hun gav ham, og da han langt om længe gik fra hende, tog hun den ene af sine underdyner af sengen og gav ham også – som en slags arvelod, den sidste gang de sås.

Én kan nu mene ét, og en anden kan mene et andet, for ser I: han var ikke kommet så farlig langt fra sin mors dør, før han drak saften og smed flasken, og dynen den solgte

Då·ler – de wa li·g billi nåk, få de wa en gu' blo' å hwistri·vet Dræj' ils·dyen o hinne i·nt Spen' å An· Så·rensdætters Vöw'. Fålk di grusset læt öw'u dæn Dyen: te han ku næn te'et. Mæn to hwa sku han mæ'en, søl·le Dæw'l, i dæn Klæmhæ·rki, han no wa slåppen i?

Dæ wa tåw' o wå Såw·nros·mæn' te å fölle ham te Kjövvenhaw'n å lø·s Billætten å fölle ham öw'u i Skiv'et å blyw· ve ham, te de sæj·let. Så mint di, han ku sjæl'.

Så gik dæ wal en Træj' fjærring O'r hælle så'n åmmentrænt, så kam dæ Bröw te Præjsten. Jæns han skröw', te han da wa kåmmen wal te en Böj', di kalt Rio – tråw'r A de wa – å te han föst wa i et Lan', di kalt Sant Johan' hælle Sansjo'n. De wa da et sæ·re Lan' å næ mæ·rkile Mennesker. Få si föst had et ræj'int i træssinstyw· Daw· å Nætter u'u i jæn' Ky·r, å de li·g te de had plasket ætte. Å to Mennesken di wa så u·n å så gal·, håtte lisse næ vrag· Pæn·swy'n. Di dyw·let å skrål åp, öw'u de te han je it ku fåsto' et O'r o de, di vil·, te han sku gye – de had wå li·g ve å læg ham i Graw'n. Så wa han stækken åw' å had ræn' tåw' Hunne Mi·l – måski mie – i hans bå·r Fæd'er te et Lan', han no wa kåmmen te.

Si·n ho·r vi engen Teng' te ham et Pa Orsti'. Di flæst di mint, te han wa blöwn ø·, hwa han wal åsse wa.

Li·g Sãm'eren dæ' ætte sku A hent en Stu'u få mæ Få'å öw· o dæn å·n Si· Muesen. A wa kåmmen sille astæj, å få å slæp hjæm' ino ennen

han til en forhippet husmandskone for tre en halv daler – det var lige billigt nok, for det var en god blå og hvidstribet drejlsdyne af hendes eget spind og Anne Sørensdatters væv. Folk de gyste lidt over den dyne: at han kunne nænne det. Men hvad skulle han med den, sølle djævel, i den knibe, han nu var endt i?

Der var to af vore sognerådsmænd til at følge ham til København og løse billetten og følge ham over i skibet og blive ved ham, til det sejlede. Så mente de, han kunne selv.

Så gik der vel en tre fjerding år eller sådan omtrent, så kom der brev til præsten. Jens han skrev, at han var kommet vel til en by, de kaldte Rio – tror jeg det var – og at han først var i et land, de kaldte Sant Johan eller Sansjon. Det var da et sært land og nogle mærkelige mennesker. For se først havde det regnet i tres dage og nætter ud i en køre, og det lige så det havde plasket efter. Og menneskene de var så vrede og så gale, næsten ligesom nogle stikne pindsvin. De bandede og skrålede op, fordi han jo ikke kunne forstå et ord af det, de ville, at han skulle gøre – det havde været lige ved at lægge ham i graven. Så var han stukket af og var rendt to hundrede mil – måske mere – på sine bare fødder til et land, han nu var kommet til.

Siden hørte vi ingenting til ham et par års tid. De fleste mente, at han var kommet af dage, hvad han vel også var.

Lige sommeren derefter skulle jeg hente en stud for min far ovre på den anden side af

Mænnæt ha·d A fåt Låw te å ta mæ Jæ·renba·nen te Råmgo·r – de wa Tåg·et fræ O·s, fåsto·o I je nåk – de sku væ· ve Stasjo·nen Klåkken syw'. Dæ wa manne o Stasjo·nen dæn' Aw·ten, hwa dæ ålti·der wa, få å si', hwæm dæ kam åw' å hwæm dæ sku mæ. A wa li·g ve å krawl åp i jæn' o di får·e Wo·n, dæ te A ho·, dæ wa jæn', dæ hwælt åp hæn· i di bagge.

A væl it næj·t, te A spæst Ø·re, få sku A it ken· dæn' Stæm·? A töt et, – ihwa wa·et da, han sø·? Hø·r: "Vi·ve Bras-sil-li-ere, Vi·ve Dan-ni-mar-ka, Vi·ve Bras-sil-li-ere, – Vi·ve, Vi·ve!"

Han hwælt så höw't, han ku – de wa så sa·ni nue, dæ fåslow'. Si ål· Stasjo·neren flöw je te få å si' å hø·r, hwa dæ wa ve·et, å hwa so' di så? Et gråmme lang' Mennesk sto' i Dæ·ren å hælst så spansk, te de ku væ Kången o Spa·nien sjæl', ni·e te dæn hi·ele Skå·r nie o Pæro·nen – å dæ kam flie å flie. Så traj han ni·e o Wo·nen, gre·v dæn fø·st dæn bæjst o di ång· Pigger å ga sæ te å dån·s mæ hin en' met imæl· ål· di anne. De so u'u te, te hun blöw et bætte Kun wån't, hwa ænnele it wa sæ·rt, få han låw' å sang' o ful' Hals.

"Jæns Tu·en æ kåmmen, Jæns Tu·en æ kåmmen tebå·g fræ Brasi-l'ien", hwælt di anne i Mun·en o hinå·n – ja, de wa wal nåk li·g, hwa han wa.

Fåwal·teren – de wa ino, imæn vi ha·d dæn gammel – han ku je it så wal ti· te dæn hæ·æ Åpstan·els i Tågti'. To ihwa ku et nöt å töss hæl-

mosen. Jeg var kommet sent afsted, og for at nå hjem endnu inden midnat havde jeg fået lov til at tage med jernbanen til Ryomgård – det var toget fra Århus, forstår I jo nok – det skulle være ved stationen klokken syv. Der var mange på stationen den aften, hvad der altid var, for at se, hvem der stod af og hvem der skulle med. Jeg var lige ved at kravle op i en af de forreste vogne, da jeg hørte, der var en, der råbte op henne i de bageste.

Jeg vil ikke nægte, at jeg spidsede øren, for skulle jeg ikke kende den stemme? Jeg mente det – men hvad var det da, han sagde? - Hør: "Vi-ve Bras-sil-li-ere, Vi-ve Dan-ni-mar-ka, Vi-ve Bras-sil-li-ere, – Vi-ve, Vi-ve!"

Han råbte så højt, han kunne – det var så sandelig noget, der forslog. Se alle stationerne (dvs. folk på stationen) fløj jo til for at se og høre, hvad der var i vejen, og hvad så de så? Et grumme langt menneske stod i døren og hilste så spansk, at det kunne være kongen af Spanien selv, ned til den hele skare nede på perronen – og der kom flere og flere. Så trådte han ned af vognen, greb den første den bedste af de unge piger og gav sig til at danse med hende ind midt imellem alle de andre. Det så ud til, at hun blev lidt ængstelig, hvad endelig ikke var sært, for han lo og sang af fuld hals.

"Jens Torn er kommet, Jens Torn er kommet tilbage fra Brasilien", råbte de andre i munden på hinanden – ja, det var nok lige, hvad han var.

Forvalteren (dvs. stationsforstanderen) – det var endnu, mens vi havde den gamle – han kunne jo ikke så godt forholde sig tavs til den her opstandelse i togtiden. Men hvad

le pröw· o å sty·r tefræss mæ Mennesket, næ'æ han wa i så Få·nens Humør'? Slæt it de ku lig·n; de wa kuns å gjö unt væ·r.

Si så traj jæn' o di Mæn' o Pæro'nen hæn' te ham å sø·: "Væ do no hæl· dæ i Sken'et, min Fa'er, få hælles ska do si', te vi ska sörre fåd'æ, å de snå't." Jæns væ·n sæ i en Råf å so' læt åp å ni'e o dæn hæ'æ gue Man', så slaw han et nöj' Hwæl' åp. Gu Få·der bewå's, de gjalleret i hiele Stasjo'nsböj'n å kalt ino flie te: "Kal-le-bo·ke", hwælt han å sø·: "Kal-le-bo·ke du-ab-le, Kal-le-bo·ke du-ab-le, Kal-le-bo·ke!" De si·st gjæn·taw' han flie Gangi, hwa de no æn ha·d å bety·d.

Dæn Jæns, dæn Jæns, hwo han ku! De wa tydele å hø·r, han had wå i gue Hæn'er å had re·le lå'r sæ å snak brassilliån'sk. Fålk di låw', å di låw', di blöw hi'el stue i djæ Öw'n o'et, få si di unt ham et gåt, dæn hæ'æ stue Man'.

Dæn å·n væst da hæl'e it å swå·r ham blåt jæt jænnest O'r te'et; de wa så tydele å si', te Jæns re'n had tawn Pippet fræ ham. Næ'æ San·hi'den ska fram' få en ænkel Gang', wa han o dæm·, dæ had gån· hjæm· å kåmmendi'ret i Få'ås Go'r å had ålle had Fu'den blåt jæt Trön fræ hans Mu'es Röw'. Mæn to Jæns had je kjæn' ham: han plæj· å før de stue O'r i Såw·nro'et.

Tågbetjænten, han töt væss no, te han had gi· wås så riggele Ti' te å fo de mjæst o'et mæ wås, få no pe'v han; vi låntet åw' ætte dæn næj·st Stasjo'n, å A so it mie te'et.

kunne det nytte at tysse eller prøve på at berolige mennesket, når han var i et så fandens humør? Det kunne slet ikke hjælpe; det var kun at gøre ondt værre.

Se så trådte en af de mænd på perronen hen til ham og sagde: "Vil du nu holde dig i skindet, min far, for ellers skal du se, at vi skal sørge for dig, og det snart." Jens vendte sig i en ruf og så lidt op og ned af den her gode mand, så gav han et nyt brøl. Gud fader bevares, det gjaldrede i hele stationsbyen og kaldte endnu flere til: "Kal-le-bo-ke", råbte han og sagde: "Kal-le-bo-ke du-ab-le, Kal-le-bo-ke du-ab-le, Kal-le-bo-ke!" Det sidste gentog han flere gange, hvad det så end skulle betyde.

Den Jens, den Jens, hvor han kunne! Det var tydeligt at høre, han havde været i gode hænder og havde rigtig lært sig at snakke brasiliansk. Folk de lo, og de lo, de blev helt store i deres øjne af det, for se de undte ham det godt, den her store mand.

Den anden vidste da heller ikke at svare ham blot ét eneste ord dertil; det var så tydeligt at se, at Jens rent havde taget pippet fra ham. Når sandheden skal frem for en enkelt gangs skyld, var han (en) af dem, der havde gået hjemme og kommanderet i (sin) fars gård og aldrig havde haft foden blot ét trin fra sin mors røv. Men Jens havde jo kendt ham: han plejede at føre det store ord i sognerådet.

Togbetjenten, han mente vist nu, at han havde givet os så rigelig tid til at få det meste af det med (os), for nu fløjtede han; vi luntede af mod den næste station, og jeg så ikke mere til det.

Håwse A no it hi'el fåki'rt, wa'et kuns tåw' Daw· ætte, te han kam te wås å læt sæ si'. Han wa walklæd' i bro·n Brånæl·stöwl·, fi·n suet stri·vet Kamgens-Båwser mæ gu·l Silkistri·ver, blo' bannen Sømmans·blu·s, gro' Tråj· å en træn', hwi' Stråhat o' o di nöj'muedens – lisse di te Han'elsbetjænteren ve Stasjo'nen go'o mæ – han lig·nt håtte jæn' o dæm·. Han wa re· ve å spræk ætte å kām te å löss åp få Kram·ki·sten, hwa vi anne få dæn Sags Skyl' da åsse wa ætte å si', hwa han had i'en. Vi fæk hiele hans Bedröw·ter fræ Æ·n å te ån·. Føst wa han i nue, te dæ hid Sansjo'n; hæ'æfræ' wa'et han ræn· te Sanpaw·lom – A tråwr nåk, de wa så'n – hue en Dan·sker had hawd Hål' i ham å had da åsse løst åp få hiele hans Skröw·temo'l.

Få wås å tök, wa'et lisse dæn hæ'æ gue Dan·sker had lisse småg't læt o dæn hiele Histår'i, få han had swå't å sø': "Ihwa Do no æn æ kāmnen hæ'æ öw'u få, æ Do it Stæj'it nötte. Si' Do å råk hjem' je fær je hælle." Så wa di Pa O'r kāmnen li·g tepass, te mæ Mu'e had stækken te ham, dæn' Daw' han sø· hin Fawal. A ka je gjæn· sæjt: de wa kuns å søg te Kånsu'len, hwæss it han ku klår sæ. Å Dan·skeren had sø': "Rætti, go Do te ham, han bu'u i Rio. Sæj' så Dæt gue Såw·nro' så manne Slawls Tak få Ræj·sen, å hæl's ænnele dæhjæm· i de gammel Lan'." Han had je åsse gi· ham en Klatskjæl'ing te di føst Hunner Mi·l, si·n fæk han go' å si', så gåt han ku, å slæp igjæm'el te Rio, mæn to de fåstod' han wal åsse nåk – töt han, han ku si'.

Husker jeg nu ikke helt forkert, var det kun to dage efter, han kom til os og lod sig se. Han var velklædt i brune brunelsstøvler, fine sorte sribede kamgarnsbukser med gule silkestriber, blå strikket sømandsbluse, grå trøje og en rund hvid stråhat på af de nymodens, – ligesom dem handelsbetjentene ved stationen går med – han lignede næsten en af dem. Han var lige ved at sprække efter at komme til at løse op for kramkisten, hvad vi andre for den sags skyld også var efter at se, hvad han havde i den. Vi fik alle hans bedrifter fra ende til anden. Først var han i noget, der hed Sansjon; herfra var han rendt til Sanpawlom – jeg tror nok, det var sådan – hvor en dansker havde fået fat i ham og da også havde løst op for hele hans skriftemål.

For os at se, var det ligesom den her gode dansker havde ligesom smagt lidt på den hele historie, for han havde svaret og sagt: "Hvad du nu end er kommet herover for, er du ikke stedet nyttig. Se du at ruppe hjem jo før jo hellere." Så var de par ord kommet lige tilpas, som min mor havde stukket til ham, den dag han sagde hende farvel. Jeg kan jo gerne sige det: det var kun at søge til konsulen, hvis ikke han kunne klare sig. Og danskeren havde sagt: "Rigtig, gå du til ham, han bor i Rio. Sig så dit gode sogneråd så mange slags tak for rejsen, og hils endelig derhjemme i det gamle land." Han havde jo også givet ham en klatskilling til de første hundrede mil, siden måtte han gå og se, så godt han kunne, at slippe igennem til Rio, men det forstod han vel også nok – mente han, han kunne se.

Kånsu'len ha·d keggen læt o de hæ'æ stu·re Mennesk, få Jæns had no go sæ li·g bætte nåk, vel A tök, ve å by sæ te å go' et Stökki o Væj'n hjæm'. De glåw·d han o', Kånsu'len, si·n låw' han å sø', te nåk ha·d han lang· Bien, mæn te å skröw· twat öw'u hiele de stue Atlan·terhaw, de wa di wal saj·tens ili·wal få stakkit te. Hælles had han da wå gu' nåk ve ham, ha·d læt ham go' å nussel i hans stue Haw·, had klæd ham pænt o' å bådde gi· ham Låm·pæng· å Tæ·rpæng·. Å dæ te Ti'en wa tere·, had han stæd ham hæn' te Kwål·læm·per o et tysk Dam·pskiv, dæ sku te Ham·bår'e.

Hæ'æ wa Jæns je kåmmen te di Pæng·, han ha·d mæ sæ – ja, han fæk da Lö'n få'et, å si di Tyskere, hwa A knap ha·d tråw't, ha·d ål· wå så möj' gue ve ham, had læt ham rø·g o djæ Tabak – A tråw' så sa·ni å, di had kalt ham Bråw'er.

Fræ Ham·bår'e te O·s wa han gangin o hans Bien, it få de te han it had Pæng· – de ve'd I, han ha·d – mæn si i O·s ha·d han tænt sæ å lø·s Billæt te Stasjo'nen. Hwa tökke I åm de? Han vil vi·s wå Såw·nro', te han ku kåm hjæm' mæ Mani'r, å to de kam han da ænnele åsse, læt mie æn sām hælles. Få it å fåglæm· de kån·stigst o'et: Dæ wa jæn' o di æller, dæ had pön·tet li·g håt nok o dæn' Kåmmente ve å betråw' ham, te han it had sit stö·r Åpstan'els i Såw'net, si·n Kången wa tawn hæ igjæm'el mæ Grævennen få manne, manne O'r si·n. To sjæl' åm de wa Löw'n, blöw Jæns it menner i Se·det ætte dæn' Histår'i.

Konsulen havde kigget lidt på det her store menneske, for Jens havde nu gjort sig lige bitte nok, vil jeg mene, ved at tilbyde at gå et stykke af vejen hjem. Det gloede han på, konsulen, siden lo han og sagde, at nok havde han lange ben, men til at skræve tværs over hele det store Atlanterhav, det var de velsagtens alligevel for korte til. Ellers havde han da været god nok ved ham, havde ladet ham gå og nusse i sin store have, havde klædt ham pænt på og både givet ham lommepenge og tærepenge. Og da tiden var inde, havde han skaffet ham hyre som kullempers på et tysk dampskib, der skulle til Hamborg.

Her var Jens jo kommet til de penge, han havde med sig – ja, han fik da løn for det, og se de tyskere, hvad jeg knap havde troet, havde alle været meget gode ved ham, havde ladet ham ryge af deres tobak, – jeg tror så sandelig også, de havde kaldt ham bror.

Fra Hamborg til Århus var han gået på sine ben, ikke fordi han ikke havde penge – det ved I, han havde – men se i Århus havde han tænkt sig at løse billet til stationen. Hvad mener I om det? Han ville vise vort sogneråd, at han kunne komme hjem med manér, og det kom han da endelig også, lidt mere end sædvanlig. For ikke at forglemme det kunstigste af det: Der var en af de ældre, der havde pyntet lige hårdt nok på det postyr ved at betro ham, at han ikke havde set større opstandelse i sognet, siden kongen var taget her igennem med grevinden for mange, mange år siden. Selv om det var løgn, blev Jens ikke mindre i sædet efter den historie.

Ja, de blöw en længer Prå't å slæp fræ' i en Hast; A æ da åsse snå't ve den skidden Æ·n. Si hans Mu'e wa dø', hans Remæd'ier hæ· – sål' hælle stål·n, hwa ve'd A? Bal·bi'erknýw· wa han ån·skyl't i å law·, o Fattigån' vil han it. Wa dæ da ån·t æn læ ham ræn· hans Rånda're, si·n hælst han vil· de? Jæn' ga ham en Trøj·, en å·n et Pa Båwser, jæt Stæj o'd han hans Dåwwer, et å·nt hans Unnenåw'er, et triddi hans Nætter, å Dram· dæm fæk han så wal öw de hiele.

Han ræn· ino et Pa Orsti', så wa dæ nåw·n, dæ fåtål·, te han wa sit nie o Kjærregån' læggen hæ·n öw'u hans salli Mu'es Graw·stæj å græ· å klaw· sæ så möj' da gusjammerle, åm it hun da snå'å taw ham te sæ. De go· hun wal saj·tens, få kuns en tåw·træj' Daw· ætte fan' di en Muen, han lå å wa dø' i en Stål·bo's.

Hwa it han had vil', måt han te, han wa dø': han kam o Fattigån' å blöw klæd hæ·n o Gammel-An· ... , hi'el pæ'nt inda – hwa å·nt?

Jøss hwo A snakke. A må si' å slæp hjæm', imæn A ka si'. Fåwal Pie, Fåwal Marri-Kjæsti'n, si' snå't en' te wåss en Aw·ten, Så·ren æ hjæm·.

Ja, det blev en længere snak at slippe fra i en hast; jeg er da også snart ved den skidne ende. Se hans mor var død, hans remedier væk, – solgt eller stjålne, hvad ved jeg? Barberknive var han undskyldt i at lave, på fattiggården ville han ikke. Var der da andet (at gøre) end lade ham rende sine rundture, siden han helst ville det? Én gav ham en trøje, en anden et par bukser, ét sted spiste han sin davre, et andet sin middagsmad, et tredie sin aftensmad, og dramme dem fik han så vel over det hele.

Han rendte endnu et par års tid, så var der nogen, der fortalte, at han var set nede på kirkegården liggende hen over sin salig mors gravsted og græde og klage sig så forfærdelig gudsjammerligt, om ikke hun da snart tog ham til sig. Det gjorde hun velsagtens, for kun en to-tre dage efter fandt de en morgen, han lå og var død i en staldbås.

Hvad ikke han havde villet, måtte han til, nu han var død: han kom på fattiggården og blev klædt hen af Gammel-Ane ..., helt pænt endda – hvad andet?

Jøsses hvor jeg snakker. Jeg må se at komme hjem, mens jeg kan se. Farvel Per, farvel Marie-Kirstine, se snart ind til os en aften, Søren er hjemme.

